J. SOLÁ, Sch. P.

SANT SALVADOR DE LES ESPASES

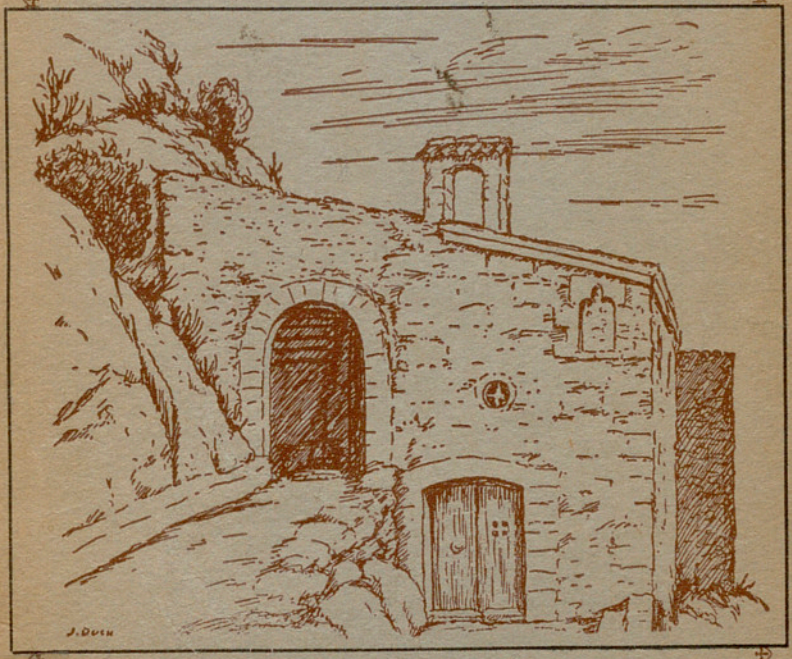

SANT SALVADOR DE LES ESPASES

HISTÒRIA

de

SANT SALVADOR DE LES ESPASES

per

JOAN SOLÀ, Sch. P.

amb il·lustracions de Joan Duch

i clixés de Miquel Astals Mach

TERRASSA

Tallers Grafics Joan Morral

1929

JESU

SALVATORI NOSTRO

OMNIS HONOR ET GLORIA

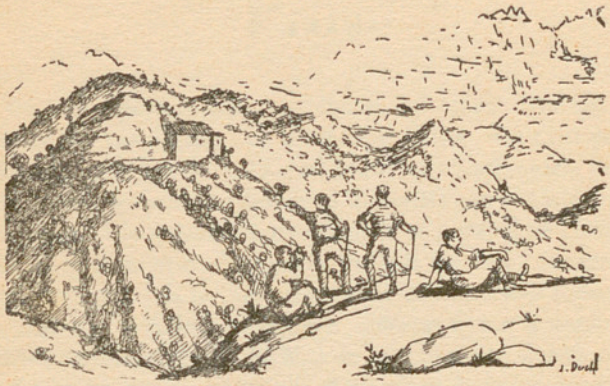

Himne a Sant Salvador

L'excursionista
roda pel món
apassant grenyes,
seguint corriols,
i en ser a l'últim
d'aquestos colls
amb joia obira
SANT SALVADOR,
que és la poncella,
que n'és la flor
la més preuada
d'aquest Turó.

Les flors que esclaten
al vostre entorn
l'aroma exhalen
sols per a Vos,
que en mig d'arbreda
sempre sou flor,
que en mig de grenyes
sou SALVADOR:
nostra delícia,
nostre tresor,
flor escollida
d'aquest Turó.

Visió

Un turó ferèstec, quasi equidistant del Mimó, Torrella i Urpina per una banda, i de la Puda per l'altra, isolat per dos torrents, i a la formació del qual contribuí l'Era primària posant-li els fonaments de finíssimes llicorelles que el Llobregat va solcant, i la secundària treballant-li el pedestal de blanca calissa, formosejat el sòcol per la virolada arenisca i la capriciosa pudinga, i la terciària arrodonint-lo i donant-li formosor amb son pinyolenc multicolor redreçat fins a la vertical per les compressions del SSW., de les clivelles i alvèols del qual ixen les mates i arbres que el vesteixen de flors i de verdor, és el que encisa nostra vista i atreu els nostres cors. (Vegi's *tall geològic).*

A l'altra banda del torrent Fondo, dit també de l'Espluga, hi ha uns terrenys d'enfonsament, anomenats *escaleres, escagassades* i *saleres,* sembrats d'ufanoses vinyes i frondoses oliveres, que ascendeixen Frau amunt quasi fins a la cova de l'Espluga, des d'on s'enlairen cap al turó de la font de la Pastora, Puigventós Xic i turó de Gronya, que d'antic són els inestroncables cellers d'Olesa.

Tanquen la vista pel N., a més del turó del Duc, les roques del Cendrós, que separen els dos collets de Sant Salvador: el de Vacarisses, format per l'empenta alpina o del tortonès, i el de Torrella, degut a la post-alpina o del sarmantiès, produint, en sa unió a la carena de la Teixonera, el torrent de Sant Salvador amb la font de Penan de sota mateix de la Capella.

La vista s'escampa a l'esquerra del Cendrós cap al majestuós turó del Roure del Vent, que enllaçant-se amb la serra

de l'Hospici (519 m. d'alt), baixa suaument cap a l'altre poètic coll de Sant Salvador, per on passa la carretera del Cairat. A ponent del Roure del Vent hi ha el massís turó de la Cova dels Lladres, que fa naia al torrent de cân Tobella, havent-hi detràs el pla o era de les Bruixes i l'altívol Serral Rodó, i més al fons el superb Montserrat amb tota sa poesia, sempre bella i sempre nova, amb el Llobregat als peus, en les aigües del qual s'emmirallen les masies que el rodegen de cân Tobella, la Puda, cân Estruch, cân Corones, cân Paloma, Mas Manader, cân Vinyals, Casa Blanca, cân Castells, Fontrosada... Per fi, més ençà del Llobregat, un formós illot, que impedeix per ponent la vista de la Puda, s'estén des del Collet fins a les Arangues, dites de Sant Salvador, famoses per sa mel i per son vi, limitant-les una faixa de bosc, en molts llocs intransitable, per ses pregones fosses i caragolats avencs i horribles coves, que posen en gros perill la vida del transeünt.

I aquest turó ferèstec, fit a fit del Montserrat, isolat d'altes muntanyes per pregones fondalades, que amb aromes i harmonies encisa la nostra vista i atrau els nostres cors, és el Turó de Sant Salvador.

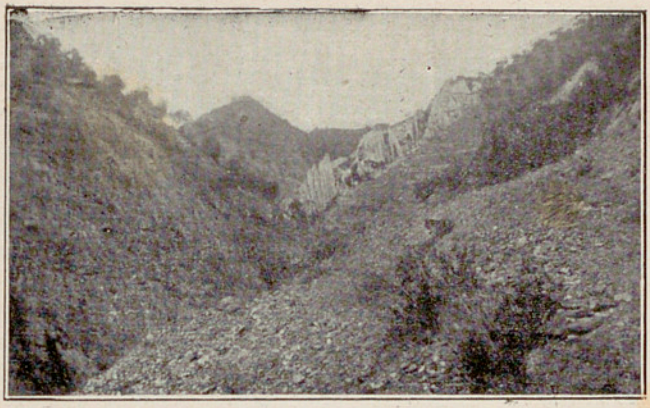

Sant Salvador de les Espases, des de prop del Llobregat.

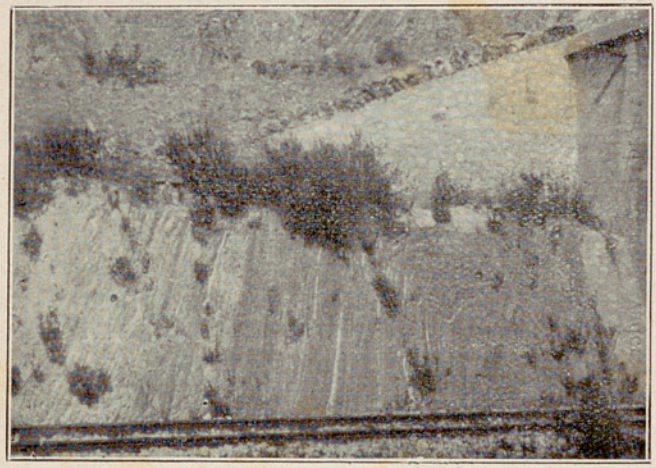

Plecs del paleozoic en el camí de Sant Salvador.

Clixés Dr. Bataller.

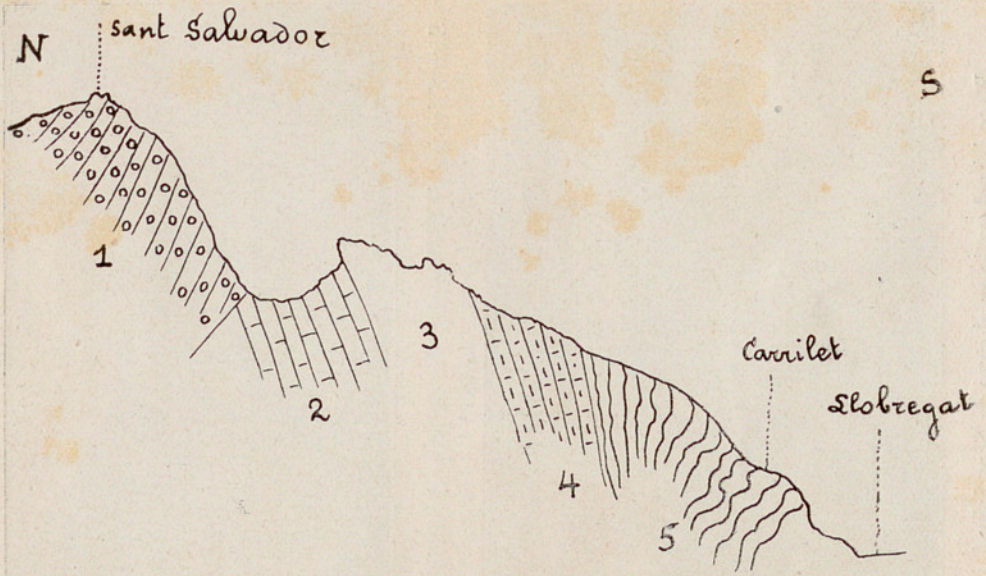

Tall geològic de les immediacions de la Puda a Sant Salvador.

1 Eocènic. 2 Triàsic mig i superior. 3-4 Triàsic inferior, amb arenisques i conglomerats. 5 Paleozoic.

Camins per pujar-hi

Dos són els camins que porten fins a la plaça de Sant Salvador: el que ve del cantó de la Puda, i el que surt del collet de Sant Salvador. El primer s'agafa per damunt o per sota del pont que uneix les dues foradades del carrilet, abans de arribar a la Puda. Passant, aleshores, a pocs metres de la font de Sant Salvador, que queda a l'altra part del petit torrent del mateix nom, es segueix el camí, gens perdedor, rublert gran part de l'any de plantes aromàtiques i medicinals, com són el *cascall cornut (Glaucium luteum)*, la *cornicabra (Pistacia Terebinthus)*, la *canyaferla (Ferula nodiflora)*, *centaureas* rares, com la *Centaurea uniflora*, etc., etc., amb el *cascall* comú *(Papaver somniferum* var. *setigerum)*, de sota les pudingues triàsiques, que s'alcen com punxeguts campanarets a la vora del camí, i s'arriba al cap de poc a unes vinyes, on el camí es bifurca, prenent-se aleshores el de l'esquerra, que a voltes en fort pendent en ziga-zaga, i en altres pla, sobre grans gruixos de calissa triàsica, dins les fissures de la qual creix el perseguit *te de roca (Jasonia glutinosa)*, es troba a la mitja hora d'un caminar penós la Cova de Sant Salvador, i als pocs minuts apareix a la vista aquella superba edificació de parets medievals fortíssimes, que ni les tempestes, ni les guerres de tants de segles, per un voler de Déu, mai no han pogut aplanar. Aquest camí que condueix davant mateix de la porta de l'Ermita, és el que seguiren el Comte Ramon Borrell i després en Joan d'Austria al pujar aquest Turó.

Els de Terrassa, Vacarisses, Viladecavalls, etc., solen pujar-hi pel collet de Sant Salvador. Els terrassencs, que baixen a

N
a l'Hospici
Deu
Collet de S. Salvador
a la font
Collet
S. Salvador
Masoveria
Cân Tobella
Casetes
El Cairat
Font de S.S
Fuda
Riu Llobregat
Carrilet
Carretera a Olesa
Caseta
Font de l'Urpina
Urpina
Carretera de l'Hospici
Collet de l'Urpina
Coll de Bram
a Olesa
Pla del Judeuer
Mimó
Pont
Via ferrada
Tunel
Casa del Capellà
Puigventós
Font
a Olesa
S Pere Sacama
Pont
a Olesa
Estació
Olesa
Pont
a Olesa
CAMINS
a
Sant Salvador
Signes convencionals
carretera
via ferrada
camí de carro
corriol
casa
ermita
font
collet o túnel
curs d'aigua
Escala 1/25.000
Metres
1.000
1
2
3 Qm.
F. Grau
A. Boncompte

l'estació d'Olesa, (si no passen per Sant Pere Sacama) van al Mimó, ja per carretera, ja travessant el pont llarg i seguint la via ferrada fins a un poc més enllà de la caseta del Capataç, (qm. 324) per girar cap al camí que salta a la carretera provincial, a les envistes del Mimó. Per detràs d'aquesta casa es pren el camí de desemboscar, del davant de l'obaga negra del Puigventós, que en una mitja hora de caminar entre pins i per damunt del terreny eocèn, on es troba algun *fucoides*, amb formoses mates de *fuixarda (Globularia Alypum)* i d'*herba dels mals estranys (Jasonia tuberosa)*, condueix al Pla del Fideuer, als 465 metres sobre el nivell del mar.

Al mateix pla fan cap també el pedregós sender de Sant Pere Sacama i l'antic a Vacarisses, que els olesans aprofiten per anar a Sant Salvador, passant pel turó de Gronya, pla de les Espases i per la propera font de Patei, on comença l'eocèn amb el *Bulimus gerundensis* del pis *thanesià*. Des d'aci al collet de Sant Salvador, les planxes de zenc clavades a l'escorça dels pins marquen el camí, que es fa tant interessant des del collet de l'Urpina, on en mig d'una exuberant i fresquívola vegetació, com no es troba enlloc, s'obira tota la contrada, des del Montserrat al Pireneu.

Els vacarissans, així com els terrassencs i barcelonins que van en tren fins a l'estació de Vacarisses, passen per la rica i abundosa font de l'Urpina, i travessant la via, baixen al torrent, on prenen a ma dreta el petit corriol, que puja a un estepar, i d'aquí, sobre gruixuts blocs molt inclinats d'arenisques eocèniques, s'arriba, sens deixarles, al collet de Sant Salvador, parió de l'anterior, que es troba a l'esquerra, separats ambdós per un petit massís, dit *Roques del Cendrós*. Des d'aquí l'ànim de l'excursionista es delecta amb el paisatge més poètic que hom pot imaginar a la vista d'aquella caravana de ferotges tu-

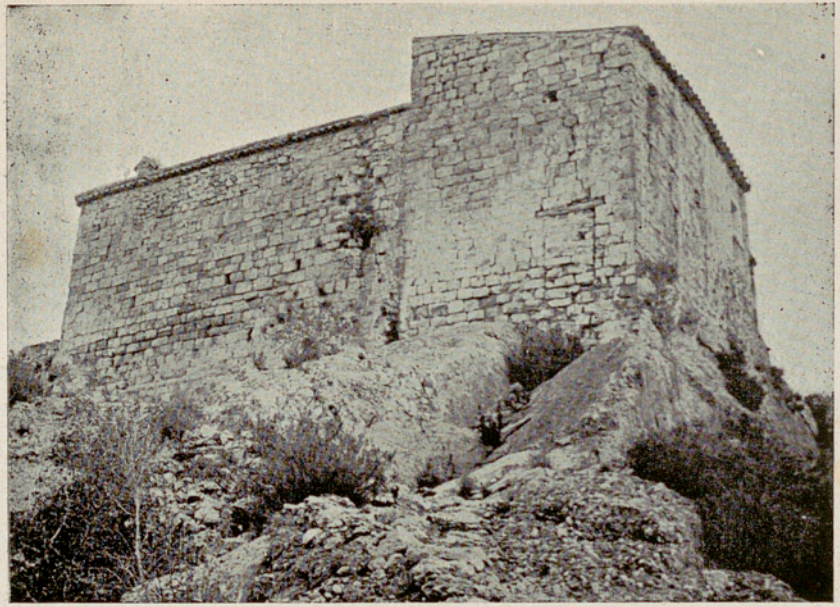

Superba edificació, de parets medievals fortíssimes.

Petita pujada, a cent passes de la Plaça.

rons, que sembla que van a caure de genollons al Llobregat, que serpenteja tranquil·lament al fons, ornats de dalt a baix, tots ells i llurs carenes, com la de la Teixonera, pel verd simpàtic de les *pinasses (Pinus Laricio), pi blanc (P. halepensis), sabines (Juniperus phoenicea), ginebres (J. communis* i *J. oxicedrus), brucs (Erica arborea), lladerns (Phyllirea media* i *Ph. angustifolia), marfulls (Viburnum Tinus), alzines (Quercus Ilex), boixos (Buxus sempervirens),* amb el *Cytisus sessilifolius* i la *Coronilla montana,* etc., etc., matisada la terra per la rara i bonica *Veronica assoana, Teucrium pyrenaicum,* i per les flairoses *violetes (Viola odorata)* per la sanitosa *herba fetgera (Hepatica triloba),* i per una immensa varietat d'orquídies i falgueres, que amb mil gramínies i molses formen la gespa, que com catifa s'estén per tota l'obaga, al final de la qual s'eleva majestuós l'imponderable turó de Sant Salvador.

Seguint el poètic corriol, que s'obira com serp allargassada, s'arriba al trencall de la font de Penan, que ho és ensems de cân Tobella, i al cap d'una petita pujada hom es troba de sobte en la nova i magnífica plaça de Sant Salvador, terme de nostra curta caminada.

La Rocha

Després de l'enfonsament dels Gods en el Guadibeca, l'any 711, els muslims s'estengueren per quasi tota la península i l'envaïren en menys de dos anys, ço que costà als romans més de dos segles. Certament que cristians hi hagué, que mai no doblaren llur espinada davant els enemics de la Creu, preferint abans l'exili al cor de la serralada pirenenca, apassada pels alarbs tan sols fent via a la Gàl·lia, aixi com n'hi hagueren d'altres que es feren invencibles dins els murs de sos castells, bo i esperonant l'enemic i amidant llurs forces, per foragitar-lo a la primera ocasió, com començaren de fer-ho l'any 785 a Girona i a Ausona amb l'auxili de Lluís el Bondadós.

Els cristians, per conservar els terrenys presos als sarraïns i per deturar ensems llurs correries, arranjaven els castells ensorrats i en feien de nous en els llocs més estratègics, defensant-los amb murs fortíssims, a fi que en poc esforç es fessin inexpugnables. I al dir castell, ja es volia significar termenat, és a dir, amb terme, amb circumscripció adscrita, perquè el castell que no tenia terres adscrites s'anomenava «Força», i si era provisional, «Bastida», i si era per a talaia, guaita i defensa, «Torra».

En canvi, el nom de *Rocha* s'aplicava a la construcció aixecada damunt la mateixa roca, cinglera o espadat, *ipso puio, vel rocha,* com diu un cartulari de la Seu d'Urgell, ja de naturalesa forta i defensable amb poc esforç, de reduïdes proporcions, poca comoditat i de mala qualitat en sa construcció, com el castell de Cabra, del qual es diu: *fundatum in ipsa rocha*, o el de Gallifa: *cum ipsa rocha in qua fundatum est* (1), les quals *Roches* devingueren més tard de propietat del Comte,

1 V. Vilanova. - *Viajes literarios.* - Tomo 13. - Pág. 253.

com consta en l'Usatge, *Rochas,* Llibre I, Títol IV, dels Usatges, que diu: *qui las haja en son Feu o en son Alou no bastesca sobre ellas ni entorn de ellas alguna força, ni castell, ni Esglesia, ni Monestir sens llicencia i consell del Princep* (1).

Dues són les fortaleses anomenades *Roches,* ben conegudes de tothom, que tenim pels voltants de nostra contrada, i són la *Rocha del Vallés,* prop de Granollers, dita en l'any 1039, *Sant Sadurni de ipsa rocha* (2), i la *Rocha de la Espaa,* actualment *Sant Salvador de les Espases.*

En arribar l'excursionista a la plaça de què havem parlat abans, entra immediatament a la capella per saludar el Sant, i després de visitar les dependències de l'edifici, amb sang freda, comença de pujar a l'enasprat turó, de 430 m. d'alçada, petjant els graons llisos i esmolats per les petjades mateixes de nostres avantpassats, bo i observant per la banda que dóna al torrent de l'Espluga una petita bauma coberta de pinyolenc i pedra esmoladora, unida amb morter de picadís, que era el sòcol de la tronera del sentinella, el dibuix de la qual es veu ben marcat a la part superior, on, per ascendir-hi, tal volta tindria relació el gran mur de contenció, ara completament derruït, del caminet inferior. Si pujant al pla del bell cim aneu seguint aquesta construcció pel cantó del torrent de Sant Salvador, veureu que segueix un espai d'uns quants metres arran de cingle, i això són les restes precisament d'aquella fortificació mil·lenària aixecada pels antics cristians en aquells cimals: són el record d'aquell estret mirador, capaç per a una trentena de persones, que nostres avantpassats hi construïren per vigilar de lluny en temps de perill i preparar-se per a llur defensa. D'això se'n deia *la Rocha.*

1 V. - *Constitucions i altres Drets de Catalunya,* Pàg. 403. Edic. 1704.

2 A. B. C. antiquit. - Llibre III. núm. 86. fol. 32.

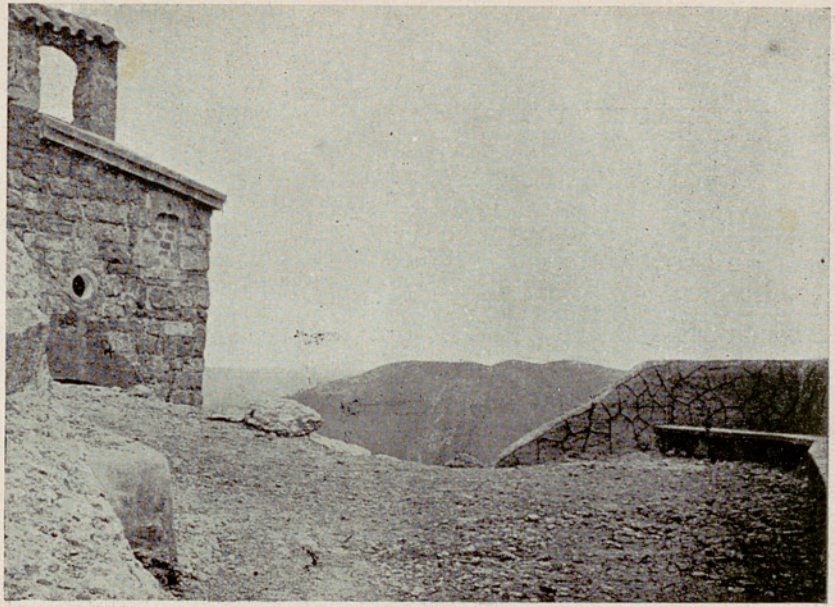

Plaça de Sant Salvador.

Turó feréstec, dès del Collet de Sant Salvador estant.

La Història. La Tradició.

La tradició oral, l'escrita, la cova de Sant Salvador, la *Rocha de la Spàa,* el pla de les Espases, etc., etc., tot ens parla d'una sagnant batalla donada en aquests cims pel Comte de Barcelona contra dels sarraïns. El *Speculum* (1) fins ens assenyala l'any, ensems que el nom del Comte, i la tradició constant de tots els pobles d'aquests voltants ens recorda la circumstància de què els moros dominaven aleshores la muntanya montserratina. «*Quadam est Capella antiqua vocata seu sub titulo Sancti Salvatoris de las Espasas, in qua solum est cymbalum, et supponitur ædificata in memoriam victoriae contra mauros obtentae per Comitem Barcinone Borrellum, anno Dni. 1003,* ut refert Condes de Barcelona, t.° 1. Pàg. 281».

Examinem-ho. A Ramon Borrell, que sols comptava 20 anys, quan en morir son pare començà de regnar, ressonant encara en ses oïdes els renills dels cavalls d'Almançor, qui recorrent totes les marques de Catalunya la nova i territoris del Penedès tot ho destruí, assolant castells i pobles, menys Montcada i Cervelló, puix per quelcom s'escrivi que el moro *mató las gentes et destruyó las obras; más no pudo todas, tanto las fizieron de firmes* (2): a Ramon Borrell li tocà refer el territori i recobrar el perdut, des d'Olèrdula al Segre, per haver-se escampat els sarraïns, una vegada desallotjats de Barcelona per son pare Borrell l'any 986, por tots els castells que tenien en son poder els cristians, sobretot apoderant-se del castell de La

(1) Vide *Speculum Officialatus.* (Arxiu de la Cúria del Bisbat). Deganat de Piera. Pàg. 858. *De aliis Capeilis existentibus intra Parrochiam de Esparaguera.*

(2) *Tom. VIII de las Memorias de la R. A. de la Historia.* Págs. 41-42.

Guàrdia (1), que fou per a ells el quarter general i lloc de proveïment i de botí, i que tan a prop era de la *Rocha,* lloc de refugi per als cristians de tota la rodalia.

Encara que alguns historiadors asseguren que Almançor, l'any 1001, emplenà de calamitats fins les muntanyes, i destruí Manresa i passà el Vallès i Penedès a sang i a foc, incendiant monestirs, destruint castells, saquejant pobles.... i que quan més valerós i confiat en sa cavalleria de refresc, i els cristians més tristos i estemordits, *cognovit quia moreretur,* (2) trobà la mort després de la batalla de Calatanyaçor, no obstant la més forta envestida contra de Catalunya fou la de son fill Abdelmelik, hereu de sa prudència i de son valor, quan al voler seguir les petjades de son pare, es decidí a fer dues excursions a l'any cap a la terra de cristians, essent la primera l'any 1003 quan isqué de Còrdoba *cum magno et innumerabili exercitu* (3), i es reuní, a son pas per Çaragoça, amb el seu rei Mundir, i amb l'inquiet príncep de Tortosa i amb totes llurs forces, formant un exèrcit descomunal, (4) que fent sa formidable entrada per Catalunya, *devastaverunt omnes Marchias longe et prope absque intermissione, et funditus destruxerunt ipsam Turrim Granatam,* (3) és a dir, que entrant pel Penedès arrasà la Torre Granada, alou de la Catedral de Barcelona, i assetjà Castelloli, i decantant-se cap al Nord se li uniren els

(1) Aquest castell de la Guàrdia, col·locat damunt del que avui és cân Massana, dominava les comarques d'Igualada, Calaf i Manresa, i fou comprat al rei En Pere el Cerimoniós l'any 1370 pel Prior del Montserrat, En Jaume de Viver, qui conjuntament amb la Parròquia i terme del Bruch, en pagà 36.000 sous, segons el P. Crusellas en la *N. H. de Montserrat.* Pàg. 396.

(2) *Machab.* Ll. I, Cap. I. - Vers. 6.

(3) Diago. *Historia de los victoriosísimos antiguos Condes de Barcelona.* Fol. 87.

(4) Flórez. *España Sagrada.* Tom. 29. Pàg. 209.

del Castell de la Guàrdia (1) del Montserrat, que esperaven venjar-se de l'auxili que havia donat Manresa al Comte, i tots plegats, en grans companyies de peu i de cavall, caigueren damunt Manresa (2) i n'arrancaren fins els fonaments: *Civitate diruta quae dicitur Minorissa.*

Que els moros lluitaren per aquestes parts del Penedès i límits del Vallès ho declara el 4 de desembre del 1003, el Testament jurat d'un tal Audesind, qui anà a Castelloli, prop de la Guàrdia i del Montserrat, i allí morí en mans dels sarraïns. *Pergit ad ipsum castrum supra nuncupatum (Audelinum). Audelini ibidem interfecerunt eum sarraceni in mense isto proximo augusto qui jam preteritus est.* (3) La raó d'anar a Castelloli fou *ad defensandum eum contra sarracenis* (sic) *qui ibidem venerunt in obsessione.*

Tots els historiadors convenen en què els moros entraren pel Penedès. Diu Monfar: «Vinieron por la parte de Tarragona y entraron en el Panadés, y aunque los pueblos de él estaban fortificados y prevenidos, no lo fueron tanto que pudieran defenderse de tan gran poder. Padeció toda la tierra notable daño». (4) Que és el mateix de Pujades: «*Llegado el rey moro de Córdoba a Cataluña entró por Tortosa y Tarragona, y los primeros encuentros que tuvo fueron en la Marca que*

(1) Diu Argaiz: «En aquest temps los moros possehian lo castell de la Guàrdia i sortint contra la Ciutat de Manresa la enderrocaren enrunant sas iglesias, i havent-lo recobrat los cristians novament lo perderen, essent destruit pels moros». (V. Castells del Montserrat per Carreras i Candi, pàg. 42).

(2) Boades. *Llibre dels Feyts darmes de Catalunya.* Pàg. 166, citat per J. Serret i Arbós en sa *H. de Manresa.* Pàg. 29.

«Facta est persecutio paganorum tempore Domini Raymundi Comitis et ab eis vastata est civitas Minorissae, destructaque sunt Ecclesiae et a fundamentis evulsae». (V. Marca hispànica. Ap. N. 193.

(3) Cartulari de Sant Cugat. N. 464, f. 143.

(4) Vide A. de Bofarull. *Historia Crítica de Cataluña.* Tom. II. Pàg. 269.

llaman del Panadés, pues lo restante de Cataluña hacia poniente aún estaba todo ocupado de los moros». (1) Més explícit encara Diago, diu: «En el año de nuestra redención de mil y tres entró por Cataluña la gran potencia del Rey Moro de Córdoba con un innumerable y gran exército, y dando consigo en el Panadés (que esto era lo primero que estaba poblado de cristianos viniendo de Tortosa y Tarragona a Barcelona) hicieron los infieles grandísimo daño en toda aquella tierra, talando todas las marcas de aquella parte y asolando sus pueblos, y entre ellos la Torre Granada que está en los términos del Castillo de Olérdula, que era de la silla episcopal de Barcelona desde cerca del año de 941, que la ganó a los moros el Obispo Vuilara»(2). Mn. Bernat Boades s'expressa amb més detalls: «Los sarrains de Leyda, e de Tortosa, e de Fraga e daltres bandes de Spanya se ligaren ab los de Corduba, tots los quals ab gran poder entraren dins catalunya faentlin grans dampnatges, faent gran escarment de sanch de chrestians, e cremant e enderrocant molts locs, que era gran dol, en prengueren molts castells e terres molt fortes, faent ab los miserables vençuts grans crueltats, e vengueren *tro Llobregat».* (3) En Feliu de la Peña ens assenyala fins el lloc on es donà la batalla: «Entró el poder todo de los moros de España a Cataluña por la parte de Valencia, llegó el horrendo exército a nuestras fronteras, que eran entonces el Panadés, talando los campos y destruyendo los lugares y con mayor encono la fuerza de la Torre Granada, que era de la Silla de Barcelona: PASARON ADELANTE LOS MOROS CON SU EXÉRCI-

(1) Vide A. de Bofarull. *Historia Crítica de Cataluña.* Tom. II. Pàg. 270.

(2) V. Diago. *Historia de los victoriosísimos antiguos Condes de Barcelona.* Fol. 87.

(3) Boades. *Feyts darmes de Catalunya.* Pàg. 174. Vide a més Zurita: *Anales de Aragón.* Tom. I. Fol. 15.

TO HASTA AULESA». (1) I com abans hagués fet menció del nom de l'enemic, que els conduia, amb aquelles paraules: «*Abdumelich* queriendo resarcir los daños recibidos en Castilla, formó otro no menos considerable contra Cataluña para vengarse de las recibidas derrotas; con el calor de la venida deste exèrcito ocuparon los moros las fronteras de Cataluña, el Castillo de la Guardia en la Santa Montaña de Montserrat, y de allí pasaron a Manresa, que la ocuparon con grave daño: pero mayor de los nuestros que quedaron pasados a filo de espada y la Ciudad destruida...», afegeix: «Juntó sus vasallos el invicto Conde, llegó junto al referido lugar (Aulesa) a encontrarse con su soberbio enemigo, presentóle la batalla, saliendo glorioso vencedor y restaurador de su Patria». Fins els mateixos alarbs afirmen que els exèrcits es toparen en llurs fronteres: «Los historiadores árabes, con sobrado laconismo, nos dicen que tuvieron que batallar en los confines de la comarca, y confiesan que murió en aquella un gran personaje de los suyos, al paso que enmudecen sobre las pérdidas de los catalanes». (2)

No estan pas d'acord els historiadors en assenyalar el punt fixe en el qual es donà aquesta gran batalla del 1003, que, segons Abarca, seria *o la mayor o la última,* puix convenint tots, com convenen, en què entraren els muslims per les fronteres del Penedès, destruint quant a son pas trobaven i sempre amb llur mirada fixa en Barcelona, perduda per Almançur, no es comprèn que alguns historiadors els entretinguin ja el 19 de febrer en la batalla d'Albesa, a prop de Balaguer, que fou camp netament sarraí fins al 1101, no ignorant que es troba-

(1) Feliu de la Peña. *Anales de Cataluña.* Tom. I. Ll. X. Cap. I. Pàg. 291.
(2) A. de Bofarull. *H. Crítica de Cataluña.* Tom. II. Pàg. 272.

ven a Castelloli a l'agost del mateix any. (1) Si *Albesa* no és el nostre *Aulesa*, actualment Olesa, havent arribat els moros fins al Llobregat, *tro Llobregat*, com diu Mn. Boades, caldria preguntar, què feia el nostre Comte mentre es passejaven per ses terres els seus més cabdals enemics? Però, bé ho sabem prou pels historiadors.

«Queriendo llevar adelante lo empezado», diu Diago, «en llegando a Albesa (Aulesa) les salió al encuentro el Conde D. Ramon Borrell, y con buen exército que llevaba consigo les presentó batalla, y dió sobre ellos con tanto denuedo y ànimo que les hizo grande daño y les mató mucha gente». (2) Val la pena de citar Pere Abarca: «El moro esperaba poner en grillos perpetuos o en fuego inapagable a Barcelona. Pero el Conde que en todo era prudente, y sus catalanes no menos finos, pudo igualar sus esperanzas con las descomunales fuerzas de los moros de España y Africa que le aborrecian, como ello merecia. Entre muchas batallas que se cuentan se nombra solo la de Albesa (Aulesa) que seria o la mayor o la última en el año de mil y tres, en el cual hizo formidable entrada un gran exército que se llamó Cordobés, cuyo Rey era entonces Hixem el segundo. Pero *salió presto* en defensa de los suyos el Conde D. Ramón, y encontrando cerca de Albesa (Aulesa) a los moros les dió una memorable batalla en la

(1) Feren els almoiners d'Audesind el Testament jurat damunt l'altar de Sant Pere del Castell d'Avinyonet el 4 de desembre de 1003 *(II Non. Decembris An. VIII regnante Roberto rege)*, el qual començà a regnar el *24 d'octubre de 996*, per mort de son pare Huc Capet) firmant en ell que Audesind fou mort pels sarrains en el setge de Castelloli el mes d'agost anterior *(in mense isto proximo augusto qui jam preteritus est)*, que era el VII del regnat de Robert, és a dir, el 1003, i no el mes d'agost del 1004, com erròniament, citant aquest mateix text, afirma En Rovira Virgili en la pàg. 457 del Volum III de sa *Història Nacional de Catalunya*.

(2) V. Diago. *Historia de los victoriosísimos antiguos Condes de Barcelona*. Fol 87.

qual venció y puso en fuga y matanza los Bárbaros, y con ella escarmentó al zaragozano y al Cordobés, y aterró al Caudillo de sus gentes, forzándole a vivir y tener encerrado dentro de las altas murallas de Tortosa». (1)

Qui millor descriu la batalla i el botí en ella aconseguit és sens dubte Mn. Bernat Boades, fent constar ensems l'agilitat i promptitud del Comte en acudir-hi. «Mes aixi que'l Comte en Ramon Borrell tengue avis daço quen fahien los seus inimichs prestament fae aplegar les mes gents e ab grans companyies de peu e de cavall los ix a carrera baronivolment, e quant los sarrains veeren lo gran poder del Comte retraguerensen, el Comte sempre seguintlos, e tantost ell va metre les sues gents en tret de batalla, la qual fo donada als sarrains, qui conexent soberques les forces dels chrestians, encara que ells eren mes en nombre, començaren a desmayar, el Comte animant als seus chrestians, com los moros anaven de vençuda en feriren, en varen matar tants, que tot lo loch de la batalla corria de sanch d'aquell malvats cans, dels quals foren inumerables los quen varen morir, e finalment foren desbaratats e vençuts del tot, els que restaren vius fugiren aixi com posqueren. E encara més devets saber, quen fo molt gran la riquesa quels ne prengueren dor, e dargent, e de pedres fines, e de perles, e de draps dor e de seda e daltres coses de gran valua quel Comte e tots los seus nobles e barons, e cavallers, e gentils homs quel seguien, e totes les altres gents de les sues hosts ne restaren fort richs e plens per molt bon compartiment quel ne fae lo Comte, lo qual va romandre tan rich, quen fae grans coses en la Seu Cathedral de Barcelona, do-

(1) Abarca. *Reyes de Aragón*. Foli 202.

dantlin gran tresor, en fae altres feyts de bon chestia deves Deu e Santa Mare Sgleya». (1)

Per fi, la Tradició constant de totes les masies i pobles que rodegen la Capella de Sant Salvador ens diu que aquests cims, quan encara els moriscos dominaven la comarca montserratina, foren testimonis d'una sagnant batalla que contra els infidels obtingué el Comte Ramon Borrell, qui en mig de la ferocitat de la lluita, demanant protecció al cel, es vegé aviat afavorit amb una espessa pluja d'espases de foc que corrien cap als enemics, deixant-los de tal manera esmaperduts, que els pocs que en vida quedaren desallotjaren immediatament aquells cims. I ara, unint la tradició amb l'història direm, que en veure Ramon Borrell l'escampall de sarraïns per les muntanyes de Catalunya, reuní, seguint l'exemple de son pare, els seus vassalls dispersos, i formant un nombrós exèrcit, es disposà amb gran delit a continuar la persecució dels infidels. Responent de per tot arreu a la veu del Comte, es formaren ben aviat uns exèrcits tan formidables que amb gran valor desallotjaren seguidament els moros de les poblacions i dels castells on eren fortificats, i coadunats els diversos nuclis del gran exèrcit, els estrenyeren tant en sa retirada, que els atregueren cap aquests cims del davant del Montserrat, on tenia el nostre Comte el quarter general, qui en obirar de lluny la gran nuvolada de sarraïns que s'apropaven, alçà els ulls al cel demanant auxili, apareixent-se-li aleshores el Salvador, que li prometé el seu ajut, el qual no es féu pas esperar, car tan bon punt començada la batalla, caigueren del cel tan abundosament espases de foc, (que, segons la tradició, es veien roents pels aires), que els muslims espantats abandonaren el camp, i

(1) Boades. *Feyts darmes de Catalunya*. Pàg. 176.

empaitats aleshores pels cristians per totes aquelles cingleres i planúries, desapareixeren per sempre més dels seus ulls, deixant en el camp milers de morts i de ferits amb grans quantitats de riqueses, municions i queviures.

Aquest gloriós triomf, recordat tradicionalment per tota la contrada, es celebra des de temps immemorial en els antiquissims Goigs de Sant Salvador, que diuen:

«Salvador d'aquest veïnat
Vos declarau novament,
quan *amb foc i espasa ardent*
llançau al Moro obstinat,
quedant eix poble salvat
amb tan singular favor.»

Aquest fet de llançar a l'africà avergonyit fins a Còrdova, rodejà al nostre Comte d'una aurèola tan esplendent de poder, que immediatament imposà tributs a tots els moros de ses fronteres, gaudint d'una perfecta pau fins al 1010, en què desitjós de lliurar els pobres catalans exiliats d'altres invasions, marxà amb 9.000 valents a Còrdova, per anar a trobar els moros en sa mateixa terra, com ells havien vingut a maltractar la del Comte (1), fent recular l'enemic, després d'una sagnant victòria, fins a Acba-el-Bacar, i entrant l'endemà victoriós a Còrdova.

(1) Flórez. *España Sagrada*. Tom. 29. Pàg. 211.

L' Edificació

Els nostres Comtes, que en les lluites envers sos enemics esperaven l'ajut del cel, per cada batalla guanyada al moro edificaren per al Senyor, la Verge o els Sants alguna ermita o església. En Ramon Berenguer n'alçà més de 300, (1) i del nostre Rei En Jaume el Conqueridor, arreu vencedor, recordo haver llegit que n'edificà 5.000, quasi totes a la Verge Maria, entre elles les 2.000 mesquites que arrabassà a la morisma.

Poc tindriem de dir de ço que féu el piadosíssim Comte Ramon Borrell després d'un triomf tan esclatant, hagut per intercessió de l'Altíssim en aquella cèlebre *Rocha,* que li valgué no solament foragitar d'aquells cims, sinó de tot Catalunya els enemics de la Creu, i subjugar ensems tots els fronterers al tribut, car prou ho palesa la construcció de Sant Salvador. N'hi ha prou de visitar aquest monument per fer-se càrrec de l'importància de la victòria i del profund agraïment del Comte, puix fer a pic en aquell encinglerat el lloc precís on assentar els fonaments; dur del fons del torrent de Sant Salvador els blocs d'arenisques de què estan construïdes ses parets, i portar-les per un camí dolent on amb prou feines pot pujar-hi un hom descarregat, és una obra gegantina, una tasca d'intrèpids, una empresa de molt cost, que tan sols podia ésser duta a feliç terme per la fe, constància i prodigalitat de nostre Comte Ramon Borrell.

L'edificació en conjunt té la forma d'una TAU, dirigida tant a llevant com els ho consentiren els grans espadats que tallen el turó per la banda del Llobregat i de la dels torrents de Sant Salvador i Fondo. En el braç llarg de la TAU hi ha la Ca-

(1) V. *Crisi de Catalunya,* per MARCILLO. Pàg. 86.

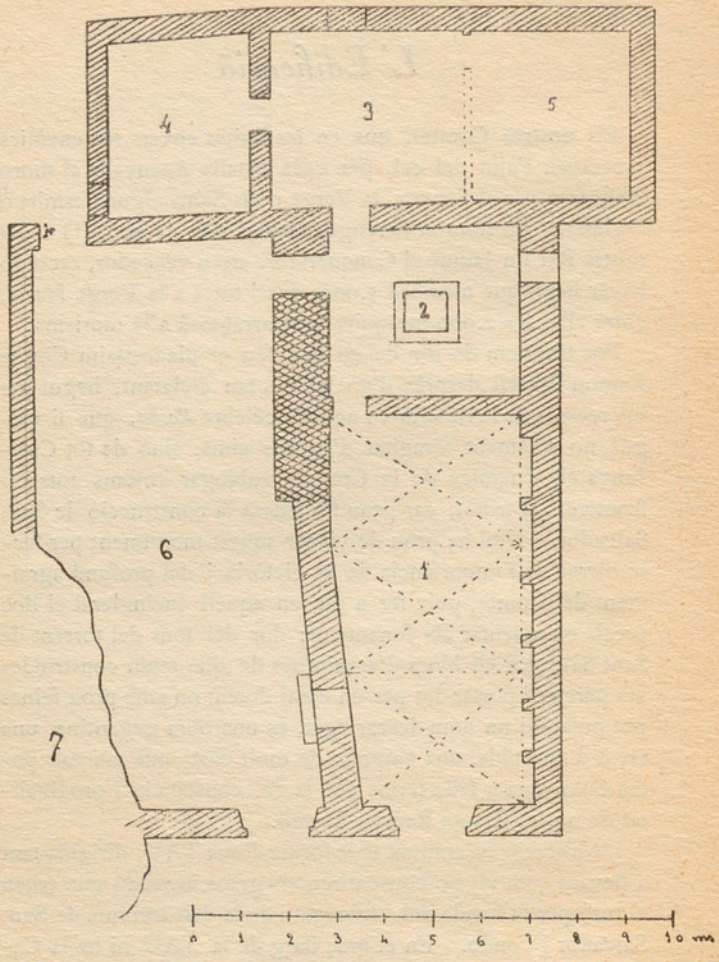

PLANTA DE SANT SALVADOR DE LES ESPASES

1. Ermita. 2. Cisterna. 3. Sala. 4. Menjador. 5. Cuina. 6. Cobert. 7. Rocha.

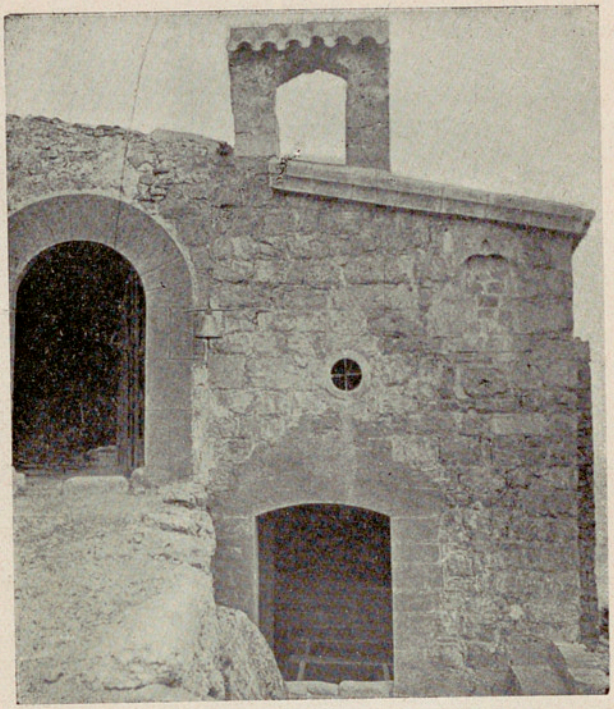

Façana de l'Ermita de Sant Salvador.

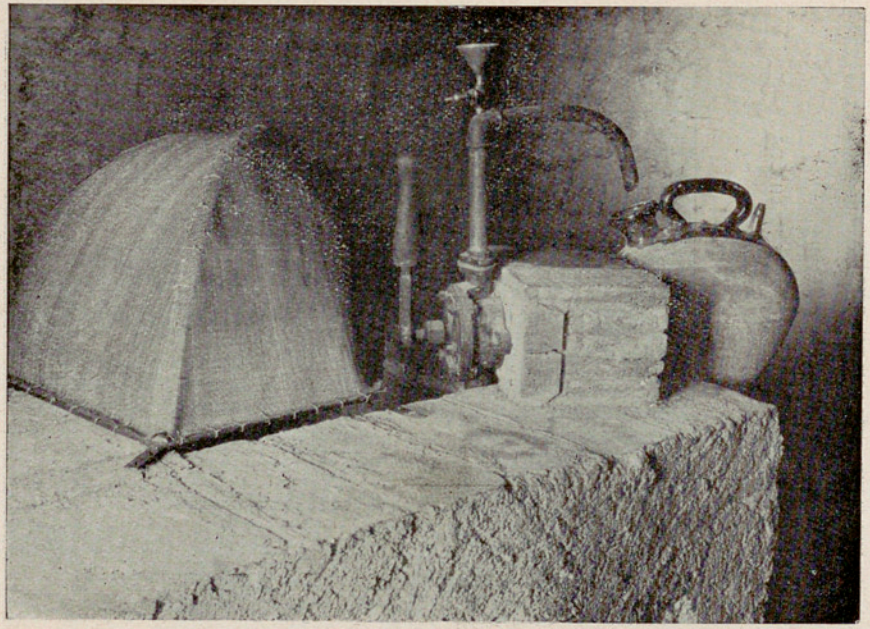

S'extreu pulcrament l'aigua per mitjà d'una bomba.

pella i la cisterna, i en el travesser, una sala, el menjador i la cuina, amb una cambra sota d'ella. La cisterna, oberta a pic en la pudinga, i d'uns 4'50 metres de fondària, quan està en bones condicions, dóna una aigua fresca i delitosa, que ara s'extrau pulcrament per mitjà d'una bomba.

Seguint la mateixa línia de la façana, i, encara que un xic més en l'aire, formant un sol cos amb ella, s'alça l'arc d'un portal que dóna a un clos, descobert una pila d'anys, i ara novament amb teulada, que fóra sens dubte el lloc de sojorn, l'abric on es soplujarien els atletes que defensaven aquell cingle, i que és precisament d'on arrenca el caminet estimbadís per a pujar al cim. A un petit pla, aquest any convertit en plaça, que es forma davant de l'Ermita, convergeixen els dos únics camins que, des de la Puda l'un, i des del collet de Sant Salvador l'altre, condueixen a aquell alterós tossal.

L'Ermita amb sa façana orientada quasi a NNO., amb un finestral senzillament elegant a la dreta, cegat ja fa alguns segles en fer les voltes gòtiques, i amb un campanaret a sa esquerra, en la forma dita d'*espadanya*, el portal en arcada amb l'*òculus* obert en començar les reparacions, i amb les pedres, com les de tot l'edifici, quadrades a cops de martell, col·locades a trenca-junt i afinades defora per l'intempèrie, ens recorden les construccions romàniques, anc que reformada al segle XVI amb sa actual característica gòtica. (1) Per convèncer-se de què la capella primitiva fou verament romànica, (2)

(1) En Pelegrí Casades i Gramatxes creu que l'Ermita data del segle XI, però, enrunada més tard, fou reconstruïda en el segle XVI, component-se aleshores els Goigs que encara avui dia es canten. V. «Memòries de l'Associació Catalanista d'Excursions Científiques». Vol. VII. Pàg. 128.

(2) Molt lluny d'osques anava En Manuel Arnús en sa «Història de la Puda de Montserrat», pàg. 62, al consignar que la féu edificar En Joan d'Austria el 1572, quan va visitar el Montserrat, després de la victòria de Lepant. Vegi's el Capitol de *Les Lexes fetes a Sant Salvador* per convèncer-se de l'error.

n'hi ha prou amb mirar el morter de picadís del mur que dóna al clos, la qual paret amida 1'20 metres de gruix, tenint-ne la oposada 0'80 m. Es d'una sola nau, sens absis, per aprofitar més el local, de volta baixa, que en un principi seria de canó, substituïda pels anys de 1604, en amenaçar ruina, per la gòtica actual. La paret de 0'80 m. de gruix, en arribar als 2'50 m. d'alçària, els perd en part, per formar en tot el rest de sa extensió elegants *arcuacions,* de les quals mentre la central s'ha conservat oberta, totes les altres han sigut tapades amb embans, bo i donant lloc a ninxols, en un dels quals, arran del chor, es descobriren totes les restes esquelètiques, menys la testa, a no dubtar, d'un Deodat de finals del segle XVII i principis del XVIII, com direm més endavant.

La taula de l'altar i les dues grades que sostenen el Crucifix i els candelers són d'obra, encara que coberts avui els graons per altres de fusta, i l'ara per un frontal movible d'ample marc daurat, que enclou un riquíssim i molt antic tapis de seda fina, que el temps va destruint i esfilegassant.

Altar de Sant Salvador.

El preciós Retaule.

La Transfiguració del Senyor.

L'Ascensió del Senyor al Cel.

El retaule

La joia de més vàlua que la Capella estoja és el retaule, que deuria substituir a les pintures murals que de bell principi adornarien la paret testera, i que col·locat en el centre d'un sever altar fet *ad hoc,* és l'admiració de tots quants el visiten. L'altar consta de quatre columnes marbrenques d'ordre corinti, que sostenen l'arquitrau i un frontó, que es divideix per a deixar lloc per als raigs de la glòria.

El retaule, amb la vivesa de ses pintures on l'artista gòtic deixà estampada sa inspiració, ens indica ésser del segle XV (1), i amida 2'15 metres d'alt per 1'80 m. d'ample, constant de set divisions, de les quals la central (que és de majors proporcions que les altres) representa el Diví Salvador assegut i amb l'actitud de beneir el món, que sustenta amb la mà esquerra; havent-hi en els angles de dit plafó les simbòliques representacions dels Sants Evangelistes, que contemplen amb admiració beatifica la mística imatge del Salvador. En els plafons de mà dreta del Salvador, figura la Transfiguració del Senyor en la part superior, i la llançada en l'inferior; de gran colorit el primer i ple de misticisme l'altre, recollint l'ànima pietosa la preciosíssima sang que brolla del cor sacratíssim de Jesús; i en els de mà esquerra l'admirable Ascensió del Senyor al cel en presència del Sagrat Col·legi Apostòlic, notable per ses figures ri-

(1) En el «Llibre de comptes del Soberano Salvador de las Espasas que se venera en la sua Hermita sita en lo terma de Esparaguera comensant en lo any 1827: Essent Rector de dita Parroquia el Rt. DD. Miquel Rafols y Sallès Pbre. y fill de Barcelona.» es llegeix el següent a la primera pàgina: «Segons l› Sr. Lorensale cathedratich de dibuix y pintures de la casa Llotja de Barña. lo retaule del Divino Salvador de las Espasas, no data mes que del sigle XIV.»

ques d'expressió; i a la part inferior, la triomfant Resurrecció, interessantissima composició, de gran valor arqueològic, per raó de l'indumentària militar de l'època, representada per *homes d'armes* o legionaris caiguts a terra; coronant el retaule la commovedora escena del Calvari. El pis inferior o pradel·la de dit retaule es divideix en cinc requadres, més petits que els superiors, contenint el del mig la representació de l'*Ecce Homo* pintat amb molt de sentiment, juntament amb els atributs de la Passió, i en els dos de mà dreta es veu l'Anunciació i Santa Bàrbara, i en els de l'esquerra Santa Agnès i Santa Cecília, totes extremadament formoses.

Quant a les figures d'aquest preciós retaule tenim a dir que l'imatge del Salvador del plafó central és tan diferent de totes les altres per son colorit, finura i expressió, que o té d'ésser de distint pinzell o d'època anterior. Per això m'inclino a creure que aquest quadre del Salvador, sens els campers d'or que tant abunden en els laterals, molt anteriorment pintat a posta per a la Capella antiga, fou arrodonit, al fer-se la gótica actual, amb els requadres en què algun artista més inspirat, vuidà tot el seu numen per donar vida i color a aquelles belles figures, que després de tants anys d'abandó per part dels homes (des del 1715) encara sembla que acaben d'eixir de l'afortunat taller on foren creades. (1)

(1) Si no es pot precisar l'any en què aquest RETAULE començà a figurar en l'Ermita de Sant Salvador, menys podem fer conjectures sobre l'inspirat artista que li donà vida, el nom del qual, sens cap me·a de dubte, ha de trobar l'Arxiver Municipal de Manresa entre els moltissims documents antics que, sens catalogar, existeixen en les lleixes de l'Arxiu d'aquella Ciutat.

Santa Bàrbara, de la predel·la del Retaule.

Santa Agnès, de la predel·la del Retaule.

La Rocha de la Spaa

Des d'aquella lluita començada a la *Rocha* i estesa per tots els encinglerats fins al Pla de les Espases, i en el fort de la qual, segons la tradició, descendiren del cel innombrables i espantoses espases de foc que atemoritzaren l'enemic i l'allunyaren bo i deixant clavades en el pinyolenc d'aquells roquerers ses afilades fletxes de bronze que, sens un voler de Déu, haurien penetrat en el cor dels nostres avantpassats, i de les quals se n'han recollit algunes fins no fa pas gaires anys, segons se'ns assegura: des d'aquella data que la *Rocha* s'anomena amb el gloriós títol de la *Spaa,* en prova del qual bé puc citar el text que, sobre les Vegueries en què es dividia a l'any 1304 el Comtat de Barcelona, es troba a l'*Arxiu de la Batllia del Reial Patrimoni.* Diu així: «La vegueria de Barchinona e de Valles combrença a Garraf lains en la mar e puja per la muntanya de Araprunya e trevessa per les muntanyes de Cervello e ix a Noya entre Castell-viy e Gilida e segueix la ribera de Noya entro sus en Llobregat e compren dins aquest terma Araprunya, e Cervello vell e novell e Corbera e Castellviy e Martorell e puja per Llobregat a munt entro sus al terme de Vacariçes e al Coll de Bram e compren dins aquest terme Oulesa de Muntserrat e la *Rocha de la Spaa* e ix de ça per la muntanya al Col de Davi e per la serra entro sus a Sent Lorenç des Munt. E per la serra entro sus al Castell de Granera e compren lo castell de ça Pera e de Gallifa, e trevessa les muntanyes e ix al Congost de ses Cudines e puja a la Aygafreda e puja per la serra de Tagamanent e per la serra, etc.». (1)

(1) V. *Geografia de Catalunya,* per CARRERAS I CANDI. Vol. Catalunya, pàg. 944.

No es cregui pas ningú que la *Rocha* prengué des de tan antic l'epítet de les *Espases* per l'espadat de què està rodejada, car per aquest motiu es diu *Rocha,* com la del Vallès, i la del gran encinglerat de Gallifa; sinó que es diu de les *Espases,* del grec *Spatha,* que adoptà el llatí medieval, en el qual algunes llengües i paraules canvien la *th* en *d,* com l'italià en *Spada,* d'on deriven, segons el *Calepinus septem linguarum, Spadaria* (Officina gladiorum), *Spadata* (colpo di spada), *Spadajo* (chi fa spade), *Spadetta* (petita spada), *Spadaccino* (ensifer), etc., que fan totes referència a espasa, com també en el nom català *espadanya,* i en l'adjectiu, també català, *espadat,* sinònim de *penya-segat.* En altres llengües es modifica la *th* en *z,* com en el romanès, *Espaza,* que el català canvia en *s,* com *Spasa,* i per contracció en les dues, fan *Espeia, Espea* el romanès, i *Spaa* el català, arribant altres llengües fins a perdre la primera *s* radical, com en francès l' *épée.* (1)

La nostra *Rocha,* doncs, únicament prengué el cognom *de les Espases* per aquelles que del cel baixaren contra dels sarraïns, i per això els nostres avantpassats escribien indistintament en referir-se a ella: *Spaa, Espaa, Spasa, Espasa,* amb llurs plurals, *Spaes, Espaes, Spases, Espases, Espasas,* i fins moltes vegades *Spaxes,* i alguna *Spars,* (les dues formes corruptes). Aquesta última un cop en el *Capbreu de les Lexes fetes a Sant Salvador de les Spases,* l'any 1361, i *Spaxes* en el *Capbreu* i en algun dels testaments de Vacarisses. Dues vegades es llegeix també *ças Spases,* el 1362 i el 1371. Però mai ni una sola vegada trobareu cap referència a la cinglera, a l'espadat de què està rodejada la *Rocha,* car ella (la *Rocha)* el porta prou incluït i comprès.

(1) Recordi's que la grafia *Arismètica* precedí a l'actual *Arit(h)mètica.*

Quan al cap d'uns quants anys d'edificada l'Ermita per Ramon Borrell prengué tantíssim d'increment la devoció al Sant que en ella es venera, que es féu famós no sols per la contrada sinó per tota la Península, acudint-hi amb sos valuosos presents fins En Joan d'Austria, al tornar de Lepant, també triomfador de la morisma, d'aleshores el gloriós títol de la *Rocha de la Spaa,* quedà reduït i reservat als documents oficials, com ho veiem a les *Vegueries*, i a l'escriptura de Guillem de Viladecavalls, (1) que cedeix l'any 1274 el *feu* i l'*alou* que posseeix *juxta terminos castri de Esparraguera et de Espaes*, caient tant en desús per al vulgus, que per amor al Sant, el substituí pel no menys noble i gloriós de *Sant Salvador de les Espases*.

(1) Vide Apèndix A.

Antics posseïdors de la Rocha

Segons els *Usatges* publicats el 1068 per En Ramon Berenguer I, les Roches devingueren propietat del Comte, que a vegades les donava a la persona o cavaller que més s'hagués distingit en una acció, així com les esglésies edificades entorn d'elles, com la de Santa Cecília, feta construir per Carlemany en el mateix lloc en què guanyà la batalla al moro, i que regalà el 19 de novembre del 797 al cavaller Rodulf per haver sigut el més valent en aquella lluita. (1)

Però en tractar-se de la *Rocha de la Spaa,* res trobem de cert fins al 1225 en què en Berenguer de Cardona, Senyor del Castell d'Esparreguera, dóna el delme de sa heretat al Mas Tobella, per al servei i llum de la Verge de Montserrat. (2)

I que aquest Berenguer de Cardona era realment el Senyor del Castell d'Esparreguera i de la *Rocha de la Spaa,* ens ho assegura una escriptura de l'Arxiu Notarial de Terrassa, en la qual, el 17 de les calendes de desembre de 1274, en Guillem de Viladecavalls ven a Guillem de Teguris, emmaridat amb Dona Saurina, filla del primer, el *feu* i l'*alou* que posseeix en el terme del Castell d'Esparreguera i de les Espases, *in termino castri de Esparaguera et de Espaes,* el qual diu posseir per Bernat de Petra de Villa-equorum, i aquest *tenet per Berengarium de Cardona,* els quals *feu* i *alou,* ven per la quantitat de 3.000 sous m. b., retenint no obstant l'usdefruit durant tota sa vida. (3)

---

(1) *Nueva Historia de Montserrat,* pel P. Crusellas, pàg. 527.

(2) Id. ibidem. Pàg. 392.

(3) Arxiu Notarial de Terrassa. V. la Còpia a l'Apèndix A. d'aquesta història.

De qui obtingué el Senyoriu d'Esparreguera en Bernat de Cardona, és ço que no podrem afirmar fins i a tant de no haver trobat documents anteriors que ho acreditin, encara que és versemblant que l'obtingués de Ramon de Guàrdia, qui en 1188 era el Senyor d'Esparreguera i qui donà el Mas Mitjà per a la tercera llàntia que tenia de cremar davant la Verge de Montserrat. (1)

Si en 1274 en Guillem de Teguris era el Senyor d'Esparreguera i dels seus castells, molt prompte canviaren de Senyor, malgrat de llegir-se en l'escriptura susdita que *post obitum utrumque vestrum revertantur omnia uni ex filiis ex vobis ambobus procreatis et non aliis*, car a l'any 1312, segons el Manual *Montserrat*, era Senyor del Castell d'Esparreguera i de Sant Salvador de les Espases En Pere Costa, ciutadà de Barcelona, qui seguí causa d'apel·lació davant l'Arquebisbe de Tarragona, contra el Monestir de Montserrat, sobre contribució de murs, fossos, etc., del dit Castell d'Esparreguera. (2)

Aquest Castell i el *de les Espases*, llegim (3) que foren comprats el 28 de setembre de 1351, pel Prior de Montserrat, a Ramon de Tous i a sa muller Violant, si bé ens diu el P. Crusellas que fou el 5 de febrer del 1352 quan el Prior de Montserrat, D. Jaume de Viver, comprà els Castells i la Vila d'Esparreguera (4) per 8.000 lliures, m. c., adquirint el 1359 fins i tot la jurisdicció criminal. (5)

Finalment un document de l'Arxiu Notarial de Terrassa ens assabenta que el dos de gener de 1498 era Castlar dels Cas-

(1) *Nueva Historia de Montserrat*, pel P. Crusellas, pàg. 390.
(2) Manual *Montserrat*.
(3) Salat. *Traslado de las monedas de Cataluña*. Vol. I, pàg. 85.
(4) Aleshores tenia solament de 15 a 20 cases. V. Madoz. Vol. VII. Pàg. 561 i 563.
(5) *Nueva Historia de Montserrat*, pel P. C., pàg. 486.

tells d'Esparreguera i de les Espases en Pere March, casat amb Na Violant, qui atorgà una peça de terra erma de la Parròquia d'Esparreguera, com a successor de Bernat de Castellvell, Senyor també de la casa del Vilar de la Parròquia de Sant Pere de Pierola. (1)

Si la *Rocha* des del 1352 passà a ésser propietat del Monestir de Montserrat, trobem des d'aquest mateix any la Capella de Sant Salvador administrada pels Consellers de Manresa, els quals, facultats sens dubte pels Abats de Montserrat, elegeixen els Jurats obrers per administrar els bens de l'Ermita, i fer les reparacions convenients, així com assisteixen als aplecs que els pobles dels voltants anualment hi celebren, (2) de tot lo qual n'hem de parlar més endavant.

(1) Vegi's Apèndix Aa. d'aquesta història.
(2) Arxiu Municipal de Manresa. - Registre de Lletres 1601-1621.

Antiguitats de Sant Salvador

Com una de les més remarcables antiguitats d'aquest Turó, a més de l'incomparable RETAULE, i dels fonaments romànics de l'arrunat Castell que encara ens resten, es pot mencionar una gran llenca de paret de 1'20 metres de gruix, amb 4 metres de llarg, per 2'50 metres d'alçària, feta de grans blocs enfilats a trencajunt, que serven en ses juntures, així com en l'arrebossat que hi queda, el clàssic picadís romànic, com romànic és també el morter no sols de la Cova de Sant Salvador sinó molt particularment la major part de la façana de la Capella.

Molt antic és també un missal mal conservat i fet malbé per les passades humitats de la Capella. Es del 1699, amb les inicials molt fines i precioses, mancant-li, però, la làmina del Cànon. Un altre n'hi ha del 1795. Antiga és relativament l'ara de marbre del mateix altar que porta la data del 1784, amb el rètol: *És de Sant Salvador de las Espasas,* així com ho era la celebèrrima campana, el so armoniós de la qual s'oïa des de l'Urpina estant, i que un miserable, que el dit popular assenyala, s'atrevi a furtar amb mans sacrílegues ara fa pocs anys.

Ha d'ésser quelcom antic *el Sant Salvador de la capta* trobat fa molt poques setmanes a l'Església de Santa Maria del Puig, on el deixà molt acuradament l'any 1873 l'últim administrador del Sant, el qual allà visqué una pila d'anys. Col·locat en una capelleta feta nova l'any 1845, i vestit amb una *túnica talar manicata* i un pal·li de blau prússia, descolorit per les aigües de la pluja, i sostenint en la mà esquerra un globus amb

tres espases clavades prop del cim, amida 18 cm. d'alçària. Fins més ençà del 1864 fou estampat en els Goigs, però amb una creu tan sols, en lloc de les tres espases.

Penja del sostre de la Capella una llàntia de faisó antiga, ben distinta per cert de la què ofrenà En Joan d'Austria, com veurem més endavant, la qual, atès son primitiu destí i segons la tradició, era de base rectangular.

També en una de les *arcuacions* de la paret de la Capella es guarda l'imatge de Santa Margarida, provinent de la capella antigament arrunada de cân Paloma.

Per fi, la numismàtica és una font preciosa per aclarir l'antigor de les habitacions humanes, i ací a Sant Salvador durant les obres se n'han trobat quatre de monedes, totes de coure i de poc valor, essent la més antiga un *ardit de billó*, recollida l'any 1927 pel fill de l'Ermità en els graons de la *Rocha*. Aquesta moneda té en l'anvers un bust a l'esquerra, entre les lletres *A* i *R*, i una orla de punts. En el revers: *Barcino Civitas 1634*, entre dos cercles de punts i l'escut de Barcelona en cairó amb les armes de Barcelona.

La segona més antiga fou trobada a primers de maig de 1928, en refer En Josep Voltà el mur del camí que empalma amb la nova plaça. Es idèntica a l'anterior menys el bust de l'anvers que és a la dreta, i la data del revers que és 1640.

La tercera és un *ardit de coure* de l'Arxiduc Carles d'Austria, Pretendent a la Corona, encunyada el 1700 i que trobà a l'interior de l'edifici en 1924 l'Ermità en Jeroni Voltà. Aquest ardit en l'anvers porta una orla al voltant del camp, interceptada per una *B* i una *C*, que la parteix en dues parts iguals: i en el revers té el mateix, és a dir, orla partida en dues parts iguals, amb *2 di* en una, i en l'altre *anno 1707*. Valia per *dos diners*.

La quarta fou trobada pel fill de l'Ermità l'any 1926 al repeu del mur de l'edifici de la part de ponent, i és del temps de Ferran VII. (1)

*
* *

Però, és del tot inútil, completament en va, parlar de les antiguitats de Sant Salvador, quan tot el Turó, i la Capella amb son Casal són uns veritables museus d'antiguitats.

(1) Se'ns dóna com segura, pels voltants de Sant Salvador, l'existència d'un *Dolmen*, que fins al present no hem pas sabut trobar. Cridem l'atenció dels nostres intrèpids excursionistes perquè amb llurs insistents recerques aclarin aquest punt, dirigint-se especialment a les escabrositats de l'Afrau per on passava l'antic camí, que provenint de Manresa, des del Mimó Vell per sota l'Obaga Negra del Puigventós pujava fins al Pla del Fideuer, i travessant aleshores l'Afrau i vorejant l'Hostal, ara enrunat, de sota la Capella, es dirigia cap a Igualada.

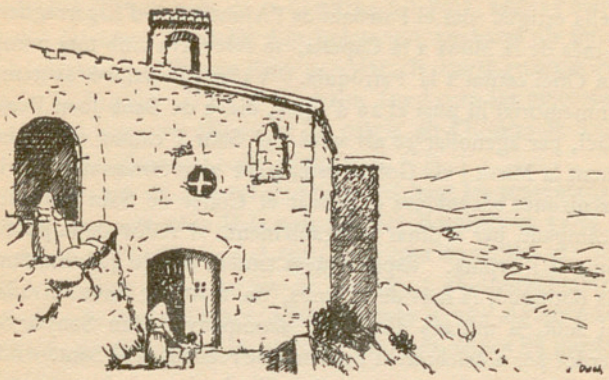

La devoció popular

La devoció dels pobles veïns de Sant Salvador és tan antiga com la mateixa Capella, i més encara que la Capella actual, car tan bon punt el Comte de Barcelona impetrà del Senyor la victòria contra els sarraïns i edificà la primitiva Ermita, quan tots els habitants d'aquests pobles i de ses masies honoraren amb culte especial el Salvador, i tot sovint el visitaven, i d'Ell obtenien abundoses gràcies: culte i visites que perduren fins avui en què els *carismes* del cel es prodiguen damunt de nosaltres amb tota llarguesa.

Des de temps immemorial que el diumenge següent a la Transfiguració del Senyor, quan aquesta festivitat no s'escau en Diumenge, quasi tots els pobles dels voltants, especialment Olesa, visiten el Salvador, acompanyats d'un Senyor Sacerdot

per celebrar-hi la Santa Missa. Fins al 1868, en què la Capella estigué sota el Patronat de l'Ajuntament d'Esparreguera, a més de la Missa a la Capella, se celebrava amb tota pompa un Ofici cantat a la Parròquia. Vacarisses també de temps immemorial hi puja el 29 d'agost, diada de Sant Joan Degollaci, per agenollar-se als peus del Sant i cantar solemnialment la Missa i els Goigs, esmorzant al retornar damunt les arenisques eocèniques de passat el Collet de Sant Salvador, acampant, per a dinar amigablement, al redós de la poètica font de l'Urpina. Esparreguera també, des de què una família obtingué, fa més de 50 anys, un favor de Sant Salvador, hi acut, a mitjans d'octubre, acompanyat d'un Senyor Sacerdot per a celebrar-hi i mostrar-se reconegut al Sant. I des del 9 de juny de 1924 en què es féu la festa de la restauració de la Capella amb assistència de tots els pobles que hi contribuïren, Olesa, Vacarisses, Esparreguera i Terrassa, que aquesta última elegí tal diada del dilluns de Pasqua Granada, per fer-hi el seu aplec anyal. (1)

I no n'hi ha prou per satisfer la devoció dels devots amb aquestes visites col·lectives, sinó que tots els Diumenges i festes de l'any i fins en dies feiners trobareu que pugen afadigats els devots, no sols dels voltants, sinó de moltes hores a la rodona, per presentar al Sant les seves ofrenes i promeTences.

Fins l'heroi de Lepant, En Joan d'Austria, coneixedor de l'esclatant victòria obtinguda pels cristians en aquests cims, el 18 de maig de 1572, de pas per al Montserrat, pujà a l'Ermita (2) per oferir a Sant Salvador un dels artístics i valuosos

(1) Vide *Llibre de Recordances de Sant Salvador de les Espases.*

(2) Vegi's *Diccionario Universal de Francisco de P. Mellado.* Vol. 30. Pàg. 814. Lletra P. Puda. Edició del 1854.

fanals d'or (1) que duia en sa Capitana Alí-Bajà, amb 13 banderoles de porpra brodades d'or i plata que arrabassà als turcs en la gloriosa batalla que l'any anterior els havia guanyat en aigües de Lepant. Tant el riquíssim fanal com les precioses banderoles penjaven encara de les parets de l'Ermita de Sant Salvador a mitjans del segle proppassat. (2)

Parlaven ben alt dels favors rebuts del Sant les presentalles de cera, que menjades de la pols i de les humitats es veien a les parets de l'Ermita fins el 1924, així com les moltes crosses que es guarden en els baixos de l'edifici, i els innombrables ex-vots, que no detallarem, dels quals se'n serven alguns pocs dels més moderns, car la pintura dels més antics ha quedat destruïda.

---

(1) Era aqueix fanal parió del què ofrenà a la Verge del Montserrat el mateix Joan d'Austria en el mes i any citats, i que desaparegué de l'Església amb l'invasió del francès. D'ell diu la cançó popular:

« Fins setanta quatre llànties
cremen davant de l'altar,
fetes són de plata fina,
menos una que n'hi ha (*)
que és la llàntia del rei moro,
que mai l'han vista cremar.
Una nit la van encendre,
un àngel del cel parlà:
« Apagueu aqueixa llàntia
sinó el món s'enfonsarà. »

Per a més detalls, V. *Nueva Historia de Montserrat*, pel P. Crusellas, pàgines 107, 285, 480.

(*) Fóra millor dir:

Fetes són de plata fina,
menys una d'or que n'hi ha,

que a ésser de metall ordinari no l'hauria furtada pas el gavatx. I d'or eren les dues, segons Lafuente en sa *Historia d'España*, Vol. XIII, pàg. 522.

(2) Vegi's *Diccionario Universal de Francisco de P. Mellado*. Vol. 30. Pàg. 814. Lletra P. Puda. Edició del 1854.

És una prova de la devoció al Sant ço que tots els pobles respongueren amb cabals, cadascú segons son poder, en assabentar-se de què s'anava a procedir a l'arranjament de l'Ermita ruinosa.

Perquè, a qui acudeixen els nostres pobles i masies en ses epidèmies i secades, més que a Sant Salvador, pujant-hi en peregrinació per obtenir quant necessiten? A qui els particulars en ses afliccions, malalties i necessitats? Quants hi han pujat amb un ciri a la mà i a peus nusos per complir ses prometences? (1) Sant Salvador, des del seu Turó, és l'Angel que vetlla per tota sa comarca, i encara que de vegades el temporal anorreador del fruit de moltes suors; encara que la nuvolada malestruga es congria en aquests punxeguts turons i pregones fondalades, Sant Salvador, *cui venti obediunt*, (2) pel mitjà dels seus missatgers alats, que l'obeeixen sens rèplica, la fa emmenar a un estepar o a un ermot on descarregui, foragitant-la dels camps i vinyes de sos devots.

(1) Aixi la compli per l'aplec del 12 d'agost d'aquest mateix 1928, aquella persona d'Olesa que hi pujà descalça.

(2) *Sant Mateu*, Cap. VIII. Vers. 27.

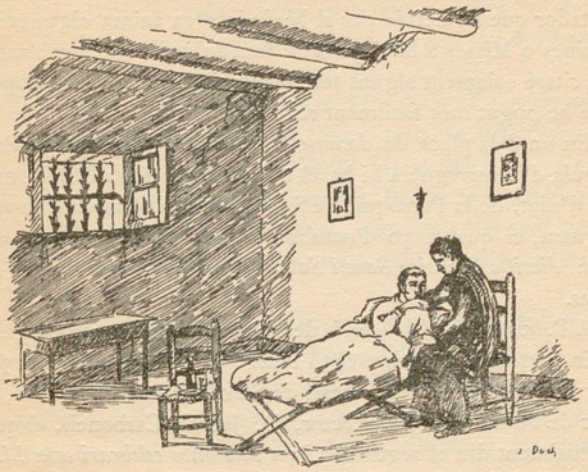

Lexes a Sant Salvador

Les innombrables almoines en metàlic fetes a l'Ermita són un senyal inequívoc de la devoció dels pobles a nostre Sant. En l'impossibilitat de traslladar-les aquí, remitim els llegidors a l'original que es guarda a l'Arxiu Municipal de Manresa, plec n.° 427, en un quadern de 18 folis menors, cobert de pergamí, retolat: *«Capbreu de les Lexes fetes a Sant Salvador de les Spases»*. Tot escrit d'una mateixa mà, abraça des del 1352 fins al 1377, que se'ns presenta com el segle d'or de l'Ermita de Sant Salvador, encara que el sacrifici i l'holocaust i les ofrenes al Sant es prolonguen cap als segles XVI i XVII, i fins a les primeries del XVIII, en què no hi havia pas cap

testador que no deixés per al bé de la seva ànima algunes almoines o Misses a la Capella de Sant Salvador. Com a mostra citaré solament alguns testaments dels Arxius més propers que he pogut més fàcilment revisar. (1)

En un dels plecs de *documents antics* de l'Arxiu de la Parròquia d'Esparreguera hi ha el testament de Joan Rubió, major d'edat, de la Parròquia de Santa Maria del Castell d'Esparreguera, el qual a 30 d'octubre de 1350, entre altres coses diu: *dimitto Ecclesiae Sancti Salvatoris de les Spases CCXC solidos.*

A l'*Arxiu del Mas Ubach* de Vacarisses hi ha un pergamí d'En Bartomeu Ubach escrit i tancat el 19 de gener de 1502 per Llorenç Bostheyro, Vicari de Sant Feliu de Vacarisses, en lloc de l'honorable Sr. Rector, D. Jaume Carbonell, el qual textualment diu el següent: *Item volo mihi celebrari octo Missas in Ecclesia Sancti Salvatoris de les Spases. Item alias Missas in Ecclesia Sanctae Mariae Montisserrati,* etc.

Del mateix any 1502, 29 de desembre, és el testament de Maurici Alavedra, del Mas Marsans, de la Parròquia de Sant Pere de Terrassa, i que es troba en l'*Arxiu Notarial,* entre els testaments dels anys 1496-1523, el qual diu: *Item dimitto Cabellae Sancti Salvatoris de les Spases per una Missa celebranda duodecim denarios.*

A l'*Arxiu de la Parròquia de Vacarisses* hi ha el testament d'Anton Vila de Rellinàs que diu: *Item leg a Sant Salvador de las Spasas una Missa.* És del 28 de juny del 1538.

---

(1) Aquesta és l'ocasió de remerciar coralment als Revds. Sr. Tinent de Vacarisses i Sr. Coadjutor d'Esparreguera, D. Jaume Busquet, i a l'Arxiver Municipal de Manresa, D. J. Serret i Arbós, i al de l'Arxiu Notarial de Terrassa, així com a l'Hereu del Mas Ubach, per les facilitats de tota mena que em proporcionaren en les recerques de dades en llurs corresponents Arxius.

Del 16 de gener de 1539 és el de Francisca Boxadella, del Mas Boxadell, que deixa també una Missa. *Item leg a Sant Salvador de las Spasas una Missa que sia dita per lo Vicari de Vacarisses.*

En un plec de *documents antics* de l'*Arxiu d'Esparreguera*, es troba el testament de Bernat Joan, Conseller de la casa Gorgoncano de la Parròquia de Santa Maria del Puig, Castell d'Esparreguera, Abadia de Montserrat, Bisbat de Barcelona, escrit el dia 25 d'abril de l'any 1546, que diu: *Mes vull sien celebrades quatre Misses, és a dir, una a Sant Salvador de les Espases, altra...*

A l'*Arxiu Notarial de Terrassa* es troba el testament de Salvador Soler del mas de les Barones, de la Parròquia de Santa Maria d'Olesa, qui el dia 1 de març de 1556 diu: *Item mes vull, sie donat a Sant Salvador de les Spases y a Sant Pere Sacama y a Sant Jaume de Olesa a quiscuna Sglesia un sou per quem sie celebrada aquiscuna delles una Missa.*

Són també de l'*Arxiu Notarial de Terrassa* els dos següents que figuren en el folis 19 i 116, respectivament, del Llibre de Testaments del Notari Bernat Amat.

El primer és de Pere Fetjò, propietari del mas Soler, de la Parròquia de Sant Feliu de Vacarisses, en son testament de 29 d'abril de 1560. *Item vull y man me sia dita y celebrada una altra Missa per la mia anima en lo altar de Sant Salvador de les Spases per la caritat de la qual vull que sien dats altres dos sous.*

El segon, del 31 de juny de 1575, és de Pere Duran de Matasoleya, pagès de la Quadra de Viladecavalls Sobirà, Parròquia de Santa Maria d'Olesa. *Item deix per amor de Deu y en remissio de mes culpes y pecats a las obras de la capella del glorios Sant Salvador de dita parrochia hun sou y de la capella del glorios Sant Jaume altre sou y aixi mateix a la del glorios Sant Marti*

altre sou y aixi mateix a la de nostra Senyora de Montserrat altre sou.

El següent de l'*Arxiu Parroquial de Vacarisses* és de Pere Farreras de Sant Pere de Rellinàs, el qual a 8 d'abril de 1576 ordena: *Item vull y man que me sia celebrada una Missa en cada altar de dita esglesia.... y en la Capella de Sant Salvador de les Spases dues Misses.*

A l'*Arxiu Notarial de Terrassa,* foli 118 dels Testaments del Notari Bernat Amat, consta el de Feliu Ubach, pagès, de la Parròquia de Vacarisses, el qual ordena: *Item mane que per la anima mia me sia celebrada en la capella del Sant Salvador de la Parroquia de Sparaguera una Missa per la charitat de la qual mane que de mos bens donen la charitat acostumada.* És del 11 de juny de 1578.

Els dos testaments següents són de l'*Arxiu Parroquial de Vacarisses.*

En fer testament Eulàlia Boxadell, vídua relicta del Joan Boxadell, pagès de Vacarisses, diu a 16 d'octubre de 1611: *Item vull i man me sien celebrades tres Misses a Sant Salvador de les Spases.*

L'altre del mateix Arxiu és del 31 de gener de 1626: *Item vull i man me sia dita una Missa en Sant Salvador de les Spaxes.*

De l'*Arxiu de cân Torrella,* distant una hora de la Capella de Sant Salvador, és el següent: A 10 de novembre de 1666 en Pere Joan Torrella, Propietari del mas Torrella de Vacarisses, en fer testament en la Vila de Monistrol, *deixa anyalment 20 sous, moneda barcelonesa, per la caritat de coranta Missas que han de dir i celebrar en la Capella de Sant Salvador de les Espases.*

Finalment, a 11 de juny de 1685 En Fermí Gibert del mas Gibert i Sanana, del terme de Sant Pere i Sant Feliu de Va-

carisses, fa testament dient: *Jo vull, orden i man que immediatament seguit mon òbit me sien fetes celebrar per repòs de la mia anima a la capella de Sant Felip Neri de Vacarisses tres Misses resades... i una a Sant Salvador de las Espasas i per caritat de quiscuna de aquelles vull sien donats sis sous.*

Moltes més Lexes consten en els Arxius d'Esparreguera, Vacarisses, Terrassa i masies properes, que omitim per no cansar.

Hem insistit d'una manera especial a les Lexes dels segles XIV i XVI per evidenciar la falsetat en què s'estintola la creença de D. Manel Arnús, antic metge de l'establiment de la Puda, a l'inserir en la Història d'aquest Balneari (1) que la Capella de Sant Salvador fou edificada per En Joan d'Austria quan visità el Montserrat després de la victòria de Lepant. Com hem dit abans, aquest Heroi visità el nostre Sant el 18 de maig de 1572 i li ofrenà els trofeus de guerra, que encara s'exhibien a l'Ermita a mitjans del segle proppassat.

(1) Vegi's *Historia de la Puda de Montserrat*, per M. Arnús. Pàg. 62.

Sant Salvador des de Manresa

Per ara ens manquen documents per poder explicar el perquè la ciutat de Manresa administrava les rendes i rebia els llegats particulars que a Sant Salvador feien els devots, bo i tenint a la Capella una persona, anomenada DEODAT, encarregada de tota l'administració. Ja hem dit abans que en l'Arxiu manresà es conserva encara un *Capbreu de les lexes fetes a Sant Salvador de les Spases,* que comprèn els 5 quinquenis, des del 7 d'agost de 1352 fins al 1377, essent d'aquesta mateixa època la primera noticia de l'elecció d'obrers que feien els Consellers de Manresa i que cada any trobem en els llibres del Consell, fins a les primeries del segle XVIII, per a l'administració de l'Ermita de Sant Salvador, i a la qual acudien tots els anys els elegits per assistir a l'aplec que s'hi celebra el

diumenge següent al 6 d'agost. En el mateix plec es troben quatre pòlisses de pagament, que sufragaren les despeses dels elegits per assistir a l'aplec, que, tractant-se de Sant Salvador, no podem menys de transcriure aquí.

Primera. — *Pòlissa de 12 rals, dic, 1 lliura, 4 sous, a favor de Francesc Colomer, obrer de Sant Salvador de les Espases per ser anat ell i Mossen Bernat Coll, obrer juntament ab ell, ab ordinació del Consell a la Hermita de Sant Salvador de les Espases per a veure si hi havia dinés, ni censos enderrerits, i dirá són per los gastos són fets ab un dia de anar allí los dos, ço és de lloguer de cavalcadures, despeses de ells i de les besties, que tot són dites 1 lliura, 4 sous. Feta al 16 de Jener de 1602.*

Segona. — *Pòlissa feta per ordre del Consell, a Manresa el 22 d'agost de 1604, a favor de Pere Martri Molló i Bernat Coll, l'any present obrers de Sant Salvador de les Espases, i es de 2 lliures, 15 sous i 8 diners per haver anat el 6 d'agost dia de Sant Salvador, per ordre del Consell.*

Tercera. — *A Manresa, 9 de febrer de 1618. Pòlissa a favor del Sr. Alex Pla l'any present conseller de Manresa, per haver anat a Sant Salvador. 1 lliura i dos sous.*

Quarta. — *Mn. Lluis Torres, Notari, i Jacinto Vilatorrada, mercader, són els obrers de Sant Salvador que han estat elegits est any de 1620 per lo Consell de la present ciutat, als quals els consellers Maurici Pous del Graner, Pere Picalques, Maurici Gomis i Maurici Vilumara, manen se'ls dongui 1 lliura, 16 sous per haver anat el 6 d'agost a Sant Salvador.*

*
* *

La confiança excessiva que durant tants anys els Consellers de Manresa tenien en la persona encarregada de recollir i ad-

ministrar les lexes i rendes de Sant Salvador motivà un abandó tan gran de l'edifici, que s'enderrocava; que vist pels Jurats obrers de l'any 1604, En Pere Martri Molló i Mossèn Bernat Coll, i donada immediata raó en Consell, fou enviada al Rector d'Esparreguera, Mossèn Bartomeu Comelles, Prev., la següent lletra: «*Molt Rnt. Senyor. - Esta ciutat ha determinat posar los ulls en les coses de Sant Salvador de les Espases i redresar aquelles, i per est efecte ferem anar los obrers de dita capella lo dia de la festa més prop pasada allí pera que mirassen les coses com anaven i donada raó en Consell entenguerem com dita capella y casa se anaven arruinant y com també tenia alguns censos dels quals V. M. com a Rector de Esparraguera ne rebia alguna part y si desta manera passa la rebrem particular en que V. M. nos ne done avis y també si hi ha altres coses que altri les reba ho tinga o se deuen de pagar pera que de tot pugam ser enterats y per lo descarrech que convé. Guarde Deu a V. M. com pot. — En Manresa y agost als 22 de 1604. — A la hordinació de V. M. promptes los Consellers de la ciutat dd Manresa.*» (1)

D'aleshores data una reparació tan important en l'Ermita i Casal de Sant Salvador que ha resistit el trànguil de més de tres segles, puix que trobem el nomenament de Jurats obrers i llur assistència, sens protesta, a la festa que anualment s'hi celebra el Diumenge després de la Transfiguració del Senyor; nomenament i assistència per part dels Jurats fins a 1716 en què la llei de *Nova Planta*, creada per Felip V, canvia el règim municipal i fa desaparèixer, per desgràcia, els Jurats obrers que tant havien treballat per les coses de Sant Salvador.

(1) V. Arxiu Municipal de Manresa. Registre de Lletres 1601-1621.

Els Deodats

o primers ermitans de Sant Salvador

Les Capelles edificades lluny de poblat tenien des de temps antic un administrador o procurador, amb el dret d'elegir una persona, que, vivint en el casal a ella adjunt, a certes èpoques de l'any recorregués el terme amb la *capelleta del Sant al coll,* recollint les rendes i almoines que per al culte li feien els devots. A muntanya encara veiem amb gust que aquesta pràctica es conserva fins als nostres dies per alguns santuaris. En Carles III, a 20 de febrer de 1783, publicà una reial cèdula manant, que, per a llevar alguns abusos, els administradors es fixessin, al nomenar la persona encarregada de recórrer el terme, que fos de bona fama i d'irreprotxable conducta, imposant-li l'estricta obligació de retre comptes, al menys cada mig any, de les almoines recollides.

Quant a Sant Salvador, ja sabem que des del 1352 tenia per administrador el mateix Consell Municipal de Manresa, el qual col·locà immediatament en la casa adjunta a la Capella, una persona que anomenà *Deodat,* qui, duent la capelleta del Sant, adornada amb els flairosos *narcisos (Narcissus juncifolius)* i amb altres floretes de l'obaga, recorria un cop a l'any els pobles d'Esparreguera, Olesa i Vacarisses i totes les masies dels seus voltants, bo i depositant els devots del Sant en el calaixet de la capsa llurs ofrenes i prometences, tenint-se per molt joiosa la família que, per qualsevulla motiu, podia donar hostalatge al Salvador, puix no li mancaven pas pitxers de riques flors amb què obsequiar-lo, ni gresols per fer-li llum. Aquest *Deodat* era l'encarregat no sols de recollir les dàdives, sinó també d'apuntar-les en el quadern, dels quals se'n conserva avui encara, a l'Arxiu Municipal de Manresa, un exemplar, que fou començat el 7 d'agost de 1353, i que acaba el 1377.

Enclavada, però, l'Ermita en el terme d'Esparreguera, és molt natural, que el Sr. Rector de dita Parròquia servís com d'intermediari entre el Consell i el *Deodat*, i a ell directament es dirigís per ofici, sempre que ho cregués convenient, com ho féu el 22 d'agost de 1604.

A les darreries del segle XVII i primeries del XVIII, vivia a l'Ermita de Sant Salvador un *Deodat* tingut per sant en tota la rodalia. No vivia allà pel 1650, a la cova de Santa Agnès, un ermità, nat a Riudoms, i anomenat Bonaventura Gran, que ara venerem en els altars? No hi hagué també pels anys de 1760 a la cova del Frare el penitent Pere Costa, que morí en olor de santedat? El nostre, amb vesta i cogulla de color carmelita, una gran barba, tota blanca, alt, flac, descolorit per les penitències i vigílies i abstinències, amb l'aspecte d'home admirable i de conspícua santedat, dotat ensems d'altíssima contemplació, es

passava les nits davant l'altar, i els dies atenent als devots del Sant que pujaven a demanar favors o a complir ses prometences. Ell, amb la *Capelleta del Salvador al coll,* seguia, com els seus predecessors, el terme, tots els anys recollint les almoines que les masies i pobles, bo i adorant el *Sant,* li feien per les atencions i necessitats de l'Ermitori. Si cap estona sobrera durant el dia li quedava, recorrent els voltants de la Capella, s'allunyava fins al turó del Puigventós, Pla de les Espases i turó de la Pastora, per arreplegar el *Thalictrum tuberosum, Salvia pratensis, Hypericum perforatum, H. Androsaemum, Ruta montana, Miconia pyrenaica, Jasonia glutinosa, J. tuberosa,...* i altres plantes d'aquells espadats, que li servien per a confeccionar olis, elixirs, bàlsams, pomades, etc., que juntament amb l'oli de la llàntia, guarien els malalts que a l'Ermita acudien en busca de remei, car el Salvador es valia del seu fidel servent, aureolat de virtuts, per vessar a mans plenes tota mena de *carismes* a favor dels habitants de les masies i pobles veïns, des de Terrassa a Manresa, que a ell anaven per cercar medicina corporal o la salut espiritual.

Mes, ai! que el pobre Ermità, envejat tal volta per sa plàcida solitud i aparentment recompensada vida, *se'n pujà al cel en cos i ànima,* segons feia creure a la gent, com anem a veure tot seguit, aquell malvat que el substituí, després de fer-lo desaparèixer vilment d'aquella mansió de celestial perfum.

El fals Ermità

A darreries de l'any 1714 es féu ermità de Sant Salvador l'home més hipòcrita i malnat que hom puga imaginar. Sota la capa de pietat i mansuetud semblava haver heretat les virtuts del seu predecessor. Però, n'era molt lluny!!! Ornat de llarga barba postissa, i com ell, vestit amb la cogulla i vesta, quan la gent li preguntaven pel seu antecessor, ell contestava amb còmica beatitud: *se n'ha pujat al cel en cos i ànima!* Però comencem des del principi.

A primeries del segle XVIII acudiren al setge de Barcelona, més que per ajudar els catalans contra d'En Felip, per moure's en riu revolt, tots els vagabunds i facinerosos de la comarca. Entre els moltíssims que lluitaren a favor de l'Arxiduc, Carles d'Austria, hi aparegué l'anomenat Ernest Grau, qui no era pas altre que el famós bandoler, Claudi el moliner, (1) dit així, perquè els moliners del Pont del Gai, prop de Valls, el recolliren, acabat de néixer, de ran de les parets de sa casa, i el criaren i educaren, fins que a l'edat dels 11 anys, cansat dels mals tractes, fugí de sa casa, per anar a parar al cap de poc al penal de Tarragona, on l'alliçonaren els grans mestres del furt i de l'engany, bo i fent tants avenços en la carrera del vici, que en eixir del penal als 17 anys d'edat, ja l'esperaven més de 20 llicenciats abans que ell per posar-se sota el seu guiatge, essent llur primer assaig l'assalt del Pont del Gai, per

(1) Vegi's *Las Escuadras de Cataluña*, per M. Folguera i Barboso. - Impremta, Riera Baixa, 9. Entresol. Barcelona. O bé *Historia de las Escuadras de Cataluña*, per D. Josep Ortega i Espinós. 3.ª Edició. Impremta Lluis Tasso. Arc del Teatre. 1876. A la pàgina 30 i següents.

privar de la vida als bons moliners que el recolliren i alletaren. (*) Tal era el famós Ernest Grau, que tenia entrada a les cases més nobles partidàries de l'Arxiduc, totes ignorants de sa ferocitat, per menar una quadrilla de valents que res els atemoritzava.

Però en caure Barcelona a últims del 1714 sota el jou d'En Felip V, on havien de sojornar tanta gent avesada al joc i a tota mena de vicis? Doncs, als antres i cavernes que els soplujaren abans, per a des d'aquí distribuir-se conforme a les comandes del seu *leader*.

Feia molts anys que el santuari de Sant Salvador de les Espases era famós arreu de la comarca per les lexes que els seus devots, sens distinció de classes, li ofrenaven, venint en augment sa celebritat en aquest últim temps, per mor del bon Ermità que amb l'oli de la llàntia de l'Ermita, i amb les herbes d'aquells espadats aconsolava, com hem dit abans, i donava remei per a tota mena de malalties. En Claudi, després de les acaballes del setge, es fixà en aqueixa mina inestroncable, que ben explotada, li tenia de donar una bona collita, mitjantsant la seva gent tan habilidosa, que, sota la capa de l'hipocresia més refinada, representaven a les mil meravelles qualsevulla paper. Amb un de ses companys, anomenat *Barbassa,* que tant sabia amagar sa ruinesa, se'n pujà al Turó, i en arribar, ço que feren de primer antuvi fou desempallegar-se del sant ermità, que durant tants d'anys i amb tant de fruit l'ocupava, l'ànima del qual tan sols se'n volà al cel, car el cos prou el saberen aparedar, llevant-li el cap, en un ninxol del

(*) Des d'aqueix horrible crim, la casa del Pont del Gai quedà deshabitada, i no fa pas gaires anys que en els graons i barana de l'escala es veien encara les grosses taques de sang produïdes per la vesània de l'ingrat Claudi.

chor. (1) Així, pel mitjà del crim, quedà consagrat ermità qui, en rebre els pelegrins, que com de costum venien a oferir ses oracions i ofrenes, al preguntar-li què s'havia fet d'aquell sant predecessor seu que els sabia donar consells i medicines, ell amb fingida beatitud els responia: *se n'és pujat al cel en cos i ànima!*

Allí es quedà l'hipòcrita, acompanyat d'un gros masti, tan coneixedor de sa quadrilla que grinyolava suaument i afalagadora, si se n'apropava algun, i ho feia fortament i inquieta quan era algun ignot. Als pocs dies tornava Claudi a l'Ermita, i molt abans de sentir-se el seu trepig, ja el masti l'assenyalava. Amb quin goig li deia l'hipòcrica, que sa fama s'havia estès fins a Manresa! Era que el Gobernador d'aqueixa Ciutat, desconeixedor de la facècia desenrotllada a Sant Salvador, havia escrit a l'ermità assenyalant el dia en què li enviava sa filla malalta, acompanyada d'un capità, i de Veciana, germà del fundador de les Esquadres, i d'un escamot de soldats. I amb quina rialla més sarcàstica veia Claudi caure a la trampa la primera víctima, tan distingida, juntament amb el germà de l'irreconciliable enemic dels bandolers! Però, deixem a Claudi preparant l'emboscada, mentre el Gobernador de Manresa aparia també el viatge per a sa filla.

---

(1) Pel maig del 1924 en procedir-se a l'arranjament de l'Ermita i destapar-se els envans bufats per l'humitat, que cubrien les *arcuacions* de la Capella, es trobà en el ninxol de ran del chor tot l'esquelet, menys la testa, d'un adult, que és molt versemblant que fóra d'aquest Deodat, sacrificat per la cobejança de Claudi i de Barbassa. L'esquelet fou traslladat i aparedat novament en el ninxol més immediat a l'altar.

Violació de la Capella.
Fi del Bandoler

Sens via fèrria, ni carretera, el camí d'anar de Manresa a Sant Salvador podria ésser un tram del Camí Ral, que, eixint d'aquella ciutat cap a Sant Vicenç, Castellvell, el Puig, Bauma, hostal del Palà, cân Castellet i coll Cardús, entra pel pont de Vacarisses a Terrassa, girant, però, cap al collet de Sant Salvador, en arribar prop de l'Urpina o en l'encreuament amb l'antic camí d'Olesa a Vacarisses, que passa entre el conreu de Torrella, a menys d'agafar el més dreturer, com és molt versemblant, de Manresa a Monistrol i vorejant el riu, entrar a la propietat de cân Tobella pel Guinardell, passar per la casa i seguir pel *Corral Vell*, vora la deu d'aigua, i per l'obaga de Sant Salvador arribar a la Capella.

A Manresa era aleshores Governador militar per mort del valent coronel En Feliu Alvarez de la Escalera, qui tancà els ulls al peu de les muralles del quarter del Carme, lluitant contra 400 voluntaris catalans el 5 de setembre de 1714, (1) D. Andreu Bonito de Pignatel·li, qui tingué sitiades al mateix quarter les tropes d'En Felip, quan mancant-li bales, el P. Prior del Carme li donà les flautes de l'orgue per a fondre-les, (2) i una filla del qual, Agnès, desitjosa de recobrar la salut per intercessió del que ella creïa veritable ermità, es posà en camí, mentre Claudi, de la Capella estant, per mitjà dels seus

(1) Vegi's *Història de Manresa*, per J. Serret i Arbós. Pàgs. 108 i 109.

(2) Vegi's *Arxiu Municipal de Manresa*. Dada inèdita facilitada per l'Arxiver En J. Serret i Arbós.

emissaris, s'assabentava de l'hora de la seva eixida de la Ciutat i de son pas pels diferents indrets per on transitava. Tan bon punt arribada la filla del Governador militar de Manresa a l'Ermita, amb sos acompanyants, quan descarregats aquests de l'impedimenta, s'oí l'ordre de Claudi de donar-se tots presoners sens resistència. Prou volgué fer-ne, complint son deure, el capità, però, després d'un desafiament caigué mort en mig de la Capella, essent seguidament emmanillats tots els altres, i fins per despistar, el fals ermità fou amarrat a una columna de l'altar.

La filla del Governador i Veciana, tapats d'ulls, foren conduïts separadament cinc hores lluny i tancats, Agnès en la cambra d'una casa mig ensorrada, i Veciana en una cova fosca i humida, mentre els soldats van ésser enviats a Manresa.

Ben prompte pujà a la Capella l'atribulat Governador, disposat a pasar-ho tot a sang i a foc, al qual dissuadí l'hipòcrita, amb l'esperança de què ells mateixos s'havien de descobrir al buscar un bon rescat. I efectivament, ja l'endemà rebia el Governador una carta, que una mà invisible deixà a l'Ermita, en la qual se li demanaven 100 unces per sa filla: i no estava pas decidit encara a trametre-les, quan n'hi arribà una altra que li exigia 300, car el bon home d'ermità s'havia descuidat d'incloure sa comissió.

En saber Pere Anton Veciana, fundador de les Esquadres, el que a l'Ermita passava, i assessorat de la persona del nou ermità, es dirigí a la Capella acompanyat de dos mossos, i a l'anar a trucar vegeren l'hipòcrita que, avisat per son mastí, es posava caragolat davant l'altar, ço que valgué un altre fort repic a la porta. Després d'un llarg i curiós interrogatori, i d'haver-li arrancat sa barba postissa i llevat la cogulla que deshonrava, i d'haver-li provat que era ell l'assassí del sant

ermità que, segons feia creure a la gent, desaparegué meravellosament, se l'enportà en sa companyia, deixant allà dalt un dels mossos, anomenat Francesc Boleda, natural de Guimerà, juntament amb el gos de Barbassa.

Tement Claudi quelcom d'extraordinàri per mancar-li noticies del rescat, i més que tot pel retorn del masti a sa quadrilla, se n'hi anà, i lluità amb el mosso, i el penjà al pati adjunt a l'edifici. I quan tornà Veciana es condolgué del seu company i el despenjà i el soterrà, i en lloc seu hi penjà l'hipòcrita i malvat Barbassa, que allà quedà per carnassa de les aus d'aquells penyals.

Ara, per cloure tot aquest trist enfilall de crims, solament diré que degut a les gestions d'una noble jove, Júlia Olaguer, que perdé tota sa família en el setge de 1714 a Barcelona, i els germans de la qual foren amics del aleshores Ernest Grau, es conseguí de Claudi, sens rescat, la llibertat de la filla del Governador i de Veciana, i fins el canvi de la vida tan malvada del Bandoler. (1)

Entretant, la Capella execrada i pol·luïda amb sang humana, malmesos tots els objectes sagrats, desapareguda i violada l'ara santa, i sols per un voler del Sant, conservat el preciós retaule, davant del qual doblava pregonament sa carcanada el fals ermità en assenyalar-li son masti la proximitat d'algun ignot, la Capella continuà tancada fins a l'any 1784 en què s'hi posà l'ara actual.

---

(1) Vegi's *Historia de las Escuadras de Cataluña*. Pàg. 20 i següents de l'edició de 1876. Encara que per res es citi en *Las Escuadras* l'ermita de Sant Salvador, li convenen tantissim totes les senyes que en el *Llibre* es donen, que no dubtem pas gens, mentre no se'ns provi el contrari, que l'*ermita de prop del Camí Real de Manresa a Terrassa*, on passaren tals successos, no és altra que la de Sant Salvador. Encara es veu a la porta d'entre la Capella i la cisterna l'escletxa, actualment tapada amb una post, des d'on podia assabentar-se Barbassa de la persona que hi arribava.

Ermitans de Sant Salvador

L'execració de la Capella fou un cop fort que trigà molts anys en remeiar-se. La llarga durada de la post-guerra de successió per a depositar paulatinament els sediments socials, la manca d'ermità i sens protector per a nomenar-lo, i lo més greu de tot, la vaga forçosa per part del Consell de Manresa en immiscir-se en els afers de Sant Salvador, segons la llei de Planta Nova de Felip V, deixà l'Ermita de Sant Salvador en un estat verament precari, al marge de l'abandó.

Però Sant Salvador que elegí aquest Tabor per a ésser en ell glorificat *«ut sit ibi nomen meum»*, com ens diu la Sagrada Escriptura, (1) féu aparèixer un altre Samuel per a purificar el temple execrat, i restaurar totes les coses al seu primer estat, i tornar l'any 1784 a oferir l'Hòstia pura, l'Hòstia santa, l'Hòstia immaculada, per la salut i prosperitat de totes les masies i de tots els pobles dels voltants de l'Ermitori. Des d'aleshores a l'Ermita hi ha l'ermità per cuidar-la, el qual és elegit pel Sr. Rector.

Mes, estant fonamentat un angle de la Capella damunt la fita on conflueix el vèrtex de les tres masies de Puigventós, Urpina i cân Tobella, que pertanyen respectivament a Olesa, Vacarisses i Esparreguera, als tres pobles mancomunats, com ho són per la devoció al Sant, els hauria de tocar l'alta honor d'ésser els guardadors dels tresors del Sant, així com d'escollir d'entre els seus habitants, alguns que més immediatament atenguessin al seu culte, i a tots els devots ensems que venen

(1) *Paralipòmens.* Cap. II. Vers. 7.

a visitar-lo. Mes, havent estat el Senyor Rector d'Esparreguera, com s'ha dit abans, l'intermediari entre el Consell Manresà i el Deodat, ara en aquest moment històric, aquest mateix Senyor és qui nomena el primer ermità que substituí legalment la llarga sèrie de Deodats, l'últim dels quals fou aquell de barba blanca vilment assassinat pels amics del furt i de l'engany.

Ara molt ens plauria de donar la llista de tots els ermitans que des de l'any 1784 fins a nostres dies han servit tan desinteressadament al Sant, servant-lo incòlume en mig de les lluites del segle XIX, començat amb l'invasió francesa, però tenim d'acontentar-nos de citar solament els que en foren des d'un poc abans de l'any 1824, i sort encara del *Llibre del Soberano Salvador de las Espasas*, que es conserva a l'Arxiu Parroquial d'Esparreguera.

El 24 de juny de 1824 donaven comptes a D. Miquel Ràfols i Sallés, Prev., Rector d'Esparreguera, els dos administradors de l'Ermita de Sant Salvador, Srs. *Josep Fuentes i Joan Galí,* els quals faria ja alguns anys que la cuidarien, quan el Sr. Rector anotà que *mai los hi havia pogut arreplegar* (els comptes), continuant els dos fins al 8 de gener de 1833 en què En Joan Galí es quedà sol fins al 1835. Les almoines recollides en les plegues generals pels masos i pobles d'Esparreguera, Olesa i Vacarisses havien d'ésser molt considerables, quan després de satisfer les almoines de les dues Misses que solia dir a l'Ermita el Sr. Vicari d'Esparreguera els dies de la Transfiguració del Senyor i de Sant Joan Degollaci, i de pagar l'arranjament continu dels camins i dels adobs de la Capella i del Casal, n'hi havia prou per a contribuir a les despeses de la Parròquia, com a l'any 1826 per fer un relotge, i el 1824 gastant algunes lliures de cera *quan portaven la Mare*

de Déu a Montserrat, (1) així com per celebrar solemnialment a la Parròquia el dia primer d'any i el 6 d'agost, diada de la Transfiguració, un Ofici cantat per la Reverend Comunitat, acompanyat d'orgue, i per la tarda dels dos dies un Rosari també cantat, no sens refer o fer noves les peces inservibles, com a l'any 1829 en què, segons el *Llibre del Soberano Salvador*, s'assenyala 1 lliura, 17 sous i 6 diners *per lo vestit del Niño*, és a dir, del Nen Jesús, que en les dues susdites festivitats es posava a l'altar.

En 1835 començà una temporada funesta per a l'Ermita, puix com diu en 1840 el nou Rector, D. Pere Martri Tenas: *en aquestos anys de guerra es deu advertir que apenas se ha aplegat ni se ha fet funció alguna en la Capella per ser fora y molt distant de aqueixa Vila:* temps tan funest que fins tingueren de retirar els mobles de la Capella. Al passar comptes el 24 de juny de 1843 el nou administrador En *Josep Castells*, nomenat l'any anterior, cita el preu de l'arranjament dels panys i de les

(1) El 22 de desembre del 1822 pujà al Montserrat, amb un escamot de soldats, el comandant de Martorell, Anton Bray, de tristissima memòria en els anals del Monestir, per haver cinicament arrencat i furtat el 26 de novembre anterior en companyia de Rafel Grau, les corones d'or que portaven la Verge i el Nen Jesús, ordenant ara el trasllat immediatament de la Santa Imatge a la Capital. En capitular Barcelona el primer de novembre de 1823, pensaren les autoritats de retornar la Verge al seu Palau muntanyà, ço que amb tota solemnitat es féu, sortint de la Capital el 12 de juny de 1824, acompanyada de les autoritats i de la *tropa francesa*, per Sant Feliu cap a Martorell, on pernoctà. Cada poble per on passava la Santa Verge no la deixava fins haver-la acompanyada al limitrof. El dia 13 després de passar per Abrera entrà a Esparreguera, on tot el poble l'esperava amb atxes i ciris encesos per dur-la a la Parròquia i cantar-li un solemne Ofici, quedant-se allí, per satisfer la devoció dels esparreguerins, fins a la tarda en què després de cantar-se a les tres el sant Rosari, amb els mateixos honors de l'entrada, l'acompanyaren al Bruch, on passà la nit, eixint d'aci a les quatre del matí del dia 14 cap al seu Palau. Els devots de Sant Salvador ni podien mancar en aqueixa demostració d'afecte a la Mare de Déu del Montserrat, ni tampoc deixar de consignar llur presència en el *Llibre del Soberano Salvador*. Vegi's *Nueva Historia de Montserrat*, per F. de P. Cruselles. Págs. 322 i següents.

claus de les portes i fins dels vidres de les sacres, després del qual fou elegit administrador de Sant Salvador l'Ermità del Puig, *En Josep Cases,* qui als dos anys d'administrar, a 10 d'agost de 1845, fa constar en els comptes la compra d'una casulla, alba i amit, i la d'una *Capelleta per al Sant Salvador de la capta,* quedant encara romanent. Al revisar els comptes el nou Rector D. Anton Roig i Talavera, a l'any 1848, assabenta que: *respecte de les circumstàncies no se ha arreplegat res en dit any, existint de l'anterior 41 lliures, 5 sous.* Cal fer notar que en 1849 es feren dues portes que costaren 4 lliures, 6 sous i 3 diners, i en 1851 *unes portes majors,* que sens dubte són les d'entrar a la Capella, i per les quals es pagaren 7 lliures i 16 sous, i finalment que des d'aquest any tot el romanent (així com les robes i alhages), es guardà a càn Tobella, fins que a l'enrajolar-se el 1862 el pis de la Capella i arranjar-se la cisterna, ço que costà 33 $ i 8 rals, els 17 $ i 9 rals que quedaren, per primera vegada romangueren en poder del Sr. Rector.

L'Ecònom D. Ramon Rosés, que substituïria al Sr. Rector D. Anton Roig el 1869, començà de firmar el Llibre el 1870, i el tancà el 1874, després de deixar consignat que: *en 1873 estaba fortificada la Villa, i por esto no se recogieron limosnas ni se celebró lo de costumbre.*

L'actuació tan brillant dels administradors de Sant Salvador, que vivien a la Vila d'Esparreguera o al castell del Puig, fou deguda a haver continuat el costum d'aquells antics *Deodats* o primers ermitans, que residint a la casa adjunta a l'Ermita, a certs temps de l'any passaven amb la *Capelleta de Sant Salvador* per totes les cases dels pobles veïns recollint les almoines, que servien pel culte, que se li dedicava no sols en sa Capella, sinó també en la Parroquial, a l'ensems que s'aplicaven a

Sant Salvador de la capta, en sa Capelleta.

l'arranjament de camins i de qualsevol deteriorament que els elements naturals o les males mans dels incultes, en les parets, portes o teulades de l'Ermitori tantes vegades en temps de guerra els infligien.

Assetjada l'any 1873 la Vila d'Esparreguera, desaparegué En Josep Cases (1) de Santa Maria del Puig, deixant-hi la *Capelleta de Sant Salvador,* que havia portat, com administrador, per espai de 30 anys seguits, i juntament amb ella hi quedà també una grossa almosta de peces de coure del temps d'Isabel II, encunyades l'any 1868, i que són les últimes almoines per ell recollides dels devots.

Aquesta urna amb l'estàtua del Diví Salvador, oblidada per espai de 56 anys en la ruinosa Església del Puig, el 24 de febrer del present any fou lliurada de l'anorreament inevitable a què s'hauria reduït.

(1) A cân Tobella recorden encara amb fruició aqueix benemèrit Administrador de Sant Salvador. Compareixia tots els dissabtes de l'any a la Masia, i després d'haver-se desenfornat la pasta, demanava *el pa de l'Ermità*.

Sant Salvador de les Espases del terme d'Esparreguera, pertany a la Parròquia d'Olesa

Se'ns pregunta molt sovint per què essent l'Ermita de Sant Salvador de les Espases en terme de la Vila d'Esparreguera, i a la qual pertany civilment, és eclesiàsticament de la Parròquia d'Olesa de Montserrat. Açò és molt fàcil de respondre transcrivint tan sols el document de la cessió feta pel Sr. Rector d'Esparreguera, D. Anton Roig, al Sr. Rector d'Olesa de Montserrat, D. Heribert Font, el qual passà el mateix any de Prior a Terrassa, i la qual cessió consta en la segona plana del citat *Llibre de comptes del Soberano Salvador de les Espases,* que es guarda a l'Arxiu parroquial d'Esparreguera, i que textualment diu el següent: *En 18 Mars de 1868 vas fer cesió al Sr. Rector de Olesa de tota aquella part de terreno de la altra part del Riu Llobregat que es de tota la Heretat del Sr. Joseph Tobella. De manera, que des de aquell dia dit terreno en quant a lo espiritual quedà per Olesa y per lo temporal o civil per Esparraguera. Anton Roig, Rector.* (1)

Era molt just que el Sr. Rector atengués a la salut espiritual dels seus feligresos de cân Tobella, els quals per a poder complir llurs deures religiosos tenien mantes vegades d'exposar llur vida confiant-la a un feble navili que els transportava a l'altra banda del Llobregat, si bé les raons en què es fundà no tots les apreciarien del mateix modo, màxime havent-hi

(1) Vegi's Arxiu Parroquial d'Esparreguera. *Llibre del Soberano Salvador.*

interessos materials creats, que tan de bon grat renuncià en la cessió D. Anton Roig, car l'Ecònom que el substituí, després d'aprovar els darrers comptes de Sant Salvador a l'agost del 1874, clogué el Llibre amb l'escrit següent: *En 1868 cuando tuvo lugar la nueva demarcación de Parroquias dejó de pertenecer a esta Parroquia la hermita de Sn. Salvador de las Espasas de la cual era patrono el Ayuntamiento de esta Villa, quedando agregada para lo sucesivo, según se dice pero no sé como lo podrian probar lo fuese de derecho, à la Parroquia de Olesa; con todo el hermitaño de la misma que vivia en la hermita de la Iglèsia de N.ª Sra. del Puig continuó todos los años recogiendo limosnas y haciendo celebrar funciones hasta que por fin con motivo de la guerra civil tuvo que ausentarse de la Villa y desde esta fecha queda sin administración en esta Parroquia la devoción a dicho Soberano Salvador. Esparraguera, 11 de junio de 1875. — Ramon Rosès pbro., Ecónomo.*

El primer ermità que en 1868 elegí per a servir a la Capella de Sant Salvador D. Heribert Font, Rector d'Olesa, fou un veï d'aqueixa Vila anomenat *Balada,* qui després de quatre anys va ésser rellevat per un tal *Penan,* el qual posseïa una rabassa a la fondalada de la Capella, en sò de cân Tobella, i del qual encara en resta la font del mateix nom, que ben arranjada prou es podria dir la *font de l'Ermita,* puix en temps de seca, d'ella s'extrau l'aigua precisa pel servei de l'Ermitori. Servì *Penan* a Sant Salvador uns set anys, entrant després En *Jaume Petintó* i *Josep Voltá,* que recolliren algunes almoines amb les quals adobaren alguns desperfectes de l'edifici, fins a l'any 1882 en què morint Voltà, quedà *Petintó* sol, essent substituït, en faltar, per son fill *Lluís,* el qual en veure clarament que l'Ermitori de dia en dia s'enderrocava, després de 44 anys de (entre pare i fill) pujar-hi anualment tres cops

per assistir als aplecs que s'hi celebren, impotent ensems per apedaçar-lo, presentà la renúncia al Sr. Rector juntament amb les robes i joies, essent aleshores declarada ruinosa la Capella. (1)

Des del 1924 n'és En *Jeroni Voltà*, el qual amb son germà *Josep*, fills de l'antic ermità del mateix nom, que morí el 1882, no han pas regatejat cap mena de sacrificis per a la gran obra de restauració, començada precisament en agafar de mans del Sr. Rector, D. Pere Montcunill, les claus que acabava de deixar en Lluís Petintó, veient imminent l'enfonsament de la Capella. Sant Salvador en justa recompensa emplenarà llurs cases de béns terrenals i de celestials benediccions.

(1) Lluís Petintó, uns quatre anys abans de deixar l'administració de Sant Salvador, tingué la dissort de veure desaparèixer de dins mateix de la Capella, les dues antiquíssimes campanes, que totes les guerres havien respectat, una de les quals, molt més grossa que l'actual, s'oïa de Torrella i de l'Urpina estant, alegrant amb el seu sonor tritlleig quants acudien als aplecs. Dos malèvols les arrabassaren de l'Ermita i, carregant-les damunt d'una cavalleria, les baixaren fins a la carretera de la Puda, i des d'aquí, sense entrar per res ni a Olesa, ni a Esparreguera, se les emportaren a..... Sacrilegs!!!

La restauració

Era a finals d'agost de 1923 quan una remor sorda, eixida de cors apenats i procedent dels voltants de Sant Salvador, aplegà fins a Terrassa, essent recollida amb fort d'interès pel benemèrit Centre Excursionista i pels diaris terrassencs. Era l'esglai dels devots de Sant Salvador en assabentar-se que l'estat de l'Ermita havia devingut ruinós, deplorable. Ja el Sr. Bisbe de Barcelona, el Dr. R. Guillamet, després d'oir el parer dels dos tècnics que hi envià per apreciar la vàlua del retaule, manà treure'l del seu altar i baixar-lo a Olesa, prohibint ensems la celebració de Misses a la Capella. Però, s'acostava precisament la diada de l'aplec Vacarissà del 29 d'agost, per al qual l'ermità negà la clau amb l'excusa de l'estat ruinós de la Capella i de què aquella mateixa setmana se'n durien el preciós retaule. La tristor fou general, així com les converses en tot el poble; tristor i converses que ràpidament s'estengueren per tota la rodalia de Sant Salvador. Feia tants de segles que tenien el costum de pujar-hi per Sant Joan Degollaci! També aquest any hi pujarien, però sens poder entrar-hi!

En veure el Sr. Rector d'Olesa el desconhort dels pobles veïns pensà en la restauració de l'Ermita ruinosa, per a la qual, mentre unes poques persones de bona voluntat d'Olesa i Vacarisses tallaren i pujaren arranjats a dalt del turó 30 pins galantment cedits per la Sra. Propietària de l'Urpina, i altres devots del Sant captaren pels mateixos pobles, des de Terrassa venien nombrosos grups de membres del Centre Excursionista, Club Pirenenc i del Grup E. del Centre Social, els quals

obriren subscripció en els seus respectius locals per a engruixir la general que es feia per la Ciutat, la qual de primer antuvi donà 2.000 ptes., que afegides a les recollides a Olesa i Vacarisses feren les 4.000 i tantes que serviren per reparar totes les teulades, la volta de la Capella, pis de la cuina, etc., de manera que el 4 de juny de 1924 amb vera joia i amb l'assistència de totes les masies i pobles contribuents es féu l'inauguració solemne de la Capella.

Però, no estava del tot enllestit l'afer de Sant Salvador. Molt hi mancava encara. Per lo qual, mentre la fusteria Capella oferia els frisos de tot el retaule, i el Sr. Vidal els dos *artístics* canelobres de les columnes de l'altar, i el Sr. Morer de Barcelona una *bomba* per a la cisterna, i el Sr. M. Gual Mora la magnífica *campana*, que es beneí a l'aplec terrassenc del 1926, i un nou *calze* del P. Mestres, Sch. P., que s'estrenà en el mateix aplec, i un preciós *Harmònium*, que pel seu mitjà regalà la família Mestres d'Anglesola i que s'estrenà en l'aplec del 1928, i l'*Ofertori* de la Senyoreta Eulàlia Elies, etc., etc., a Terrassa continuava oberta la subscripció, que reforçada amb els productes dels sorteigs de dues imatges realitzats per una distingida Senyoreta d'Olesa, servi per enrajolar el menjador interior, i arranjar la paret ruinosa de la cuina, i col·locar a l'edifici les quatre finestres amb vidres i porticons, i fer la coberta del clos adjunt amb les 1.000 teules regalades pels germans Segués, i posar taules noves dessota, i apariar els arcs de la Façana, i... finalment, per convertir en plaça l'estret passadís del davant de la Capella, gastant la dinamita pel cantó de la *Rocha* i aprofitant els blocs de pedra per alçar el gran mur damunt de l'espadat, que per espai de tants de segles feia difícil l'entrada a la Capella per la banda de Vacarisses i Terrassa, ço que obligà als antics a posar-hi alguns pals per a

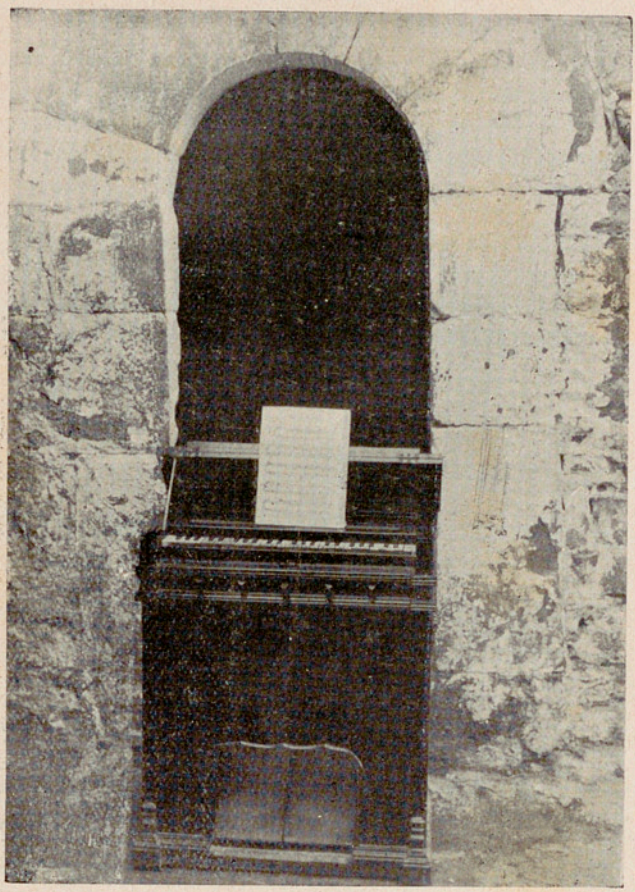

Harmònium otrenat a Sant Salvador.

evitar perills. Ara, cegat l'espadat, a còpia de molts de sacrificis per part dels Germans Adell, paletes de Terrassa, i altres persones voluntàries, s'alça un mur superb rodejat tot de còmodes seients, que esdevé com el millor balcó del Llobregat.

* * *

Cap altre lloc no trobariem més propi que aquest per anotar les almoines recollides i les quantitats esmersades en la restauració de l'Ermita i del Casal, i per la Plaça de Sant Salvador, i per açò aquí les consignem *ad perpetuam rei memoriam*.

ANYS 1924-25.

D'Olesa, Vacarisses i Esparreguera. . .	2.003'25 ptes.
De Terrassa	2.057'00 »
Recollides i gastades, Total . . .	4.060'25 ptes.

ANYS 1926-29.

De la Senyoreta Maria Zapater i Pascual d'Olesa	681'05 ptes.
De Terrassa, Olesa, Madrid, Colònia Sedó . .	1.611'00 »
Bacina de Sant Salvador fins al 21 d'abril. . .	237'00 »
Recollit. Total.	2.529'05 ptes.
Despeses. Fins al 21 d'abril. . .	2.483'30 »
Romanent	45'75 ptes.

Conclusió

Aquell granet de sorra (1) que a últims del 1923 demanàrem a tots els devots del Sant, i als amants de l'art, i de les antiguitats de la terra, per a pujar-lo des de l'areny del riu fins a l'Ermita ruïnosa, ha sigut com el gra de mostassa de l'Evangeli, (2) que *tan petit com és, es fèu el més corpulent dels arbres*, car ha fet veritables meravelles. Pugeu a veure-la vosaltres mateixos aquella Capella abans ruïnosa, ara convertida en una taceta d'argent, amb el retaule de frisos nous, i amb el frontal, que brilla als peus del Sant amb crosta d'or purissim, i amb voltes i parets decorades com en els dies de son major esplendor, ço que feia exclamar a les 700 persones que assistiren a l'aplec del dilluns de la Pentecosta: *Què n'és de bonica! Com s'és canviada!* (3)

I si passeu a les dependències del Casal, veureu el sostre mudat, i els pisos enrajolats, i les finestres totes renovellades: i defora, el pati cobert per soplujar-s'hi en dies plujosos i en els assolellats, i la nova plaça per a l'esbarjo dels romeus, des d'on contemplareu la façana restaurada, conservant son caire d'antigor, amb la finestreta gòtica, abans cegada, i ara més vistosa, i més amunt el campanaret bufó, el *Cymbalum del Spèculum*, i encara més amunt, 15 metres més, les restes de la Rocha, fonaments mil·lenaris, cada pedra dels quals vos contaria l'història de nostres avantpassats, de fletxes dels sarraïns, de les roents espases, del nostre Comte triomfant....

(1) Vegi's *Arxiu del Centre Excursionista de Terrassa*. Gener-febrer, 1924. Núm. 27.

(2) *Sant Mateu*. Cap. XIII. Vers. 31.

(3) Vegi's «*Llibre de Recordances de Sant Salvador de les Espases*», que es guarda a la Capella del Sant.

Però ai d'aqueixes pedres! Amb uns anys més ja no parlaran com avui, ja hauran rodolat cap al fons de les dues rieres que amb sa gola oberta les espera! Qui sap, si amb el temps, hom se'n compadirà algun dia, i bo i restaurant els murs del Castell, del *Castrum de Espaes,* enlairarà ensems al cap d'un pal un magnífic penó de Sant Salvador!

Mentrestant, a vosaltres veritables devots de Sant Salvador, i amants de l'art i de les antiguitats de la terra: a vosaltres excursionistes, enamorats d'aquesta altura i de la frescor dels seus cims, amb son aire oxigenat, amb la remor dels seus pins, i amb l'ombra dels seus collets: a vosaltres es deu la restauració de l'Ermita ruïnosa, de la Capella tancada per sempre més.

Per això no puc menys que en nom del Sant donar a tots, agraït, les més expressives gràcies pel vostre òbol, per les vostres ofrenes, pels vostres treballs, per la vostra prestació personal, voluntària, segurissim de què el Sant del bell Turó, ja en aquesta vida, recompensarà el vostre sacrifici i escoltarà benignament les vostres pregàries quan a Ell acudireu, com vostres avantpassats, a saludar-lo, dient:

«Puix que tothom es gloria
de visitar eix Tabor:
Oïu al qui en Vos confia,
Soberano Salvador.»

A l'Ubach, diada de la Transfiguració del Senyor del 1928.

GOIGS DE SANT SALVADOR

GOIGS EN ALABANZA
DEL SOBERANO SALVADOR,
DIT DE LAS ESPASAS TERME DE ESPARAGUERA.

PUig nasqueren de MARIA
per salvar al pecador:
ohiu al qui en Vos confia,
Soberano Salvador.
Salvador Vos declararen,
quant del mon compadescut,
per reparar sa salut,
en MARIA os encarnaren;
los dies abreviaren,
arrastrat de nostre amor:
ohiu al qui en Vos confia,
Soberano Salvador.
Salvador Vos publicaren
los Angels ab melodia,
quant haver nat lo Mesias,
als Pastors anunciaren:
los efectes comprobaren
ser Vos lo ver Redemptor,
ohiu al qui en Vos confia,
Soberano Salvador.
Salvador es vostre Nom,
al qual las obras juntan;
pues jo Noy Sanch derraman
sens distinció per tothom
sufrint no obstant lo renom,
y pena de pecador;
ohiu al qui en Vos confia,
Soberano Salvador.
Salvador Nom sens igual
á qui fins los Reys se postran,
quant ab richs tresors demostran,
queus regoneixen per tal,
probant sou universal
de tots Deu, Rey, y Señor:
ohiu al qui en Vos confia,
Soberano Salvador.
Salvador nostre os mostraren
al morir per lo pecat,
y morint crucificat,
esta veritat probaren;
pues nostras culpas rentaren
ab la sanch de vostre Cor:
ohiu al qui en Vos confia,
Soberano Salvador.
Salvador Vos glorian,
encara despues de morti,
quant per nostra felis sort,
vostras llagas conservan,
ab las que sempre advocan
per nosaltres ab fervor:
ohiu al qui en vos confia.
Soberano Salvador.
Salvador principalment
volgueren manifestarvos,
quant varen transfigurarvos
en lo Tabor resplandent:
confirmá lo Omnipotent,
ser Vos lo Fill de son Cor:
ohiu al qui en Vos confia,
Soberano Salvador.
Salvador sobre manera
haveu volgut apareixer,
renovant á mon pareixer,
vostra gloria en Esparraguera,
ahont tothom os venera,
com en un segon Tabor:
ohiu al qui en Vos confia,
Soberano Salvador.
Salvador de aquest velome
Vos declarau novament,
quant ab foch, y espasa ardent
llanseu al Moro obstinat,
quedant est Poble salvat
ab tan singular favor:
ohiu al qui en Vos confia,
Soberano Salvador.
Aqui concorren devots
vostres vasalls afligits:
curats los clegos, y tullits,
venen á cumplir sos vots;
Vos aconsolau á tots
en tota pena y dolor:
ohiu al qui en Vos confia, &c.
Puig que tothom se gloria
de visitar eix Tabor:
ohiu al qui en Vos confia,
Soberano Salvador.

℣. *Gloriosus apparuisti in conspectu Domini.* ℟. *Propterea decorem induit te Dominus.*

OREMUS.

Deus, qui de fidei Sacramenti tui gloriosa Transfiguratione Patrum testimonio roborasti, & adoptionem filiorum perfectam voce delapsa in nube lucida mirabiliter præsignasti, concede propitius, ut ipsius Regis gloriæ nos coheredes efficias, & ejusdem gloriæ tribuas esse consortes. Per eundem Dominum &c. ℟. Amen.

Barcelona: Imprenta dels Herens de la Viuda Plá, carrer dels Cotoners.

Goigs de Sant Salvador, de l'any 1820. - Col·lecció Marian M. Galí.

GOIGS EN ALABANSA
DEL SOBERANO SALVADOR,

DIT DE LAS ESPASAS, TERME DE ESPARRAGUERA

Puix nasquereu de Maria
per salvar al pecador.
ohiu al qui en Vos confia,
Soberano Salvador.

Salvador Vos declarareu,
quan del mon compadescut,
per reparar sa salut,
en MARIA os encarnareu,
los dias abreviareu,
impulsat de nostre amor:
ohiu al qui en Vos confia,
Soberano Salvador.

Salvador Vos publicaren
los angels ab melodia,
quan haber nat lo Messias,
als Pastors anunciaren:
los efectes comprobaren
ser Vos lo ver Redemptor,
ohiu al qui en Vos confia,
Soberano Salvador.

Salvador es vostre Nom,
al qual las obras juntau:
pues ja Noy Sanch derramau
sens distinció per tothom
sufrint no obstant lo renom
y pens de pecador,
ohiu al qui en Vos confia
Soberano Salvador.

Salvador Nom sens igual
á qui fins los Reys se postran,
quan ab richs tresors demostran,
quens regoneixen per tal,
probant son universal
de tots Deu, Rey, y Señor
ohiu al qui en Vos confia,
Soberano Salvador

Salvador nostre os mostrareu
al morir per lo pecat,
y morint crucificat,
esta veritat probareu:
pues nostras culpas rentareu
ab la sanch de vostre Cor:
ohiu al qui en Vos confia,
Soberano Salvador.

Salvador Vos gloriau
encara despues de mort,
quant per nostra felis sort,
vostras llagas conservau,
ab las que sempre advocau
per nosaltres ab fervor:
ohiu al qui en Vos confia
Soberano Salvador.

Salvador principalment
volgueren manifestarvos,
quan varen transfigurarvos
en lo Tabor resplandent
confirmá l' Omnipotent,
ser Vos lo Fill de son Cor:
ohiu al qui en Vos confia
Soberano Salvador

Salvador sobre manera
haveu volgut apareixer,
renovant á mon pareixer,
la gloria en Esparraguera
ahont tothom os venera,
com en un segon Tabor:
ohiu al qui en Vos confia,
Soberano Salvador.

Salvador de aquest veinat
Vos declarau novament,
quant ab foch, y espessa ardent
llansau al Moro obstinat
quedant est Poble salvat
ab tan singular favor
ohiu al qui en Vos confia
Soberano Salvador.

Aqui concorreu devots
vostres vassalls afligits
curats ciegos, y tullits
venén á complir sos vots
Vos acomsolau á tots
en tota pena y dolor
ohiu al qui en Vos confia, &c.

Puix que tothom se gloria
de visitar eix Tabor
ohiu al qui en Vos confia
Soberano Salvador.

℣ *Gloriosus apparuisti in conspectu Domini.* ℟. *Propterea decorem induit te Dominus*

OREMUS.

Deus, qui de fidei Sacramenta in unigeniti tui glorioso Transfiguratione Patrum testimonio roborasti, & adoptionem filiorum perfectam voce delapsa in nube lucida mirabiliter præsignasti, concede propitius, ut ipsius Regis gloriæ nos coheredes efficias, & ejusdem gloriæ tribuas esse consortes. Per eundem Dominum &c. ℟. Amen.

250

Barcelona: Imprempta de Valentí Torras rambla dels Estudis 1843

Goigs de Sant Salvador, de l'any 1843. - Col·lecció Marian M. Galí.

GOIGS EN ALABANSA DEL SOBERANO SALVADOR,

DIT DE LAS ESPASAS, TERME DE ESPARRAGUERA.

PARROQUIA DE OLESA DE MONTSERRAT

Puig nasquereu de María
per salvar al pecador
obiu al qui en Vos confia
Soberano Salvador
Salvador Vos declararen
quan del mon compadesqui
per reparar sa salud,
en María os encarnareu,
los días abreviareu,
impulsat del nostre amor
obiu al qui en Vos confia
Soberano Salvador
Salvador vos publicaren
los angels ab melodia
quan haber nat lo Messias,
als Pastors anunciaren
los efectes comprobaren
ser Vos lo ver Redemptor,
obiu al qui en Vos confia,
Soberano Salvador
Salvador es vostre Nom
al qual las obras juntau
pues ja Noy Sanch derramau
sens distinció per tothom
sufrint no obstant lo renom
y pena de pecador
obiu al qui en Vos confia
Soberano Salvador
Salvador, nom sens igual
a qui fins los Reys se postren,
quan ab richs tresors demostren
que os regoneixen per tal
probant son universal
de tots Deu Rey y Señor:
obiu al qui en Vos confia,
Soberano Salvador
Salvador nostre os mostrareu
al morir per lo pecat,
y morint crucificat,
esta veritat probareu
puig nostres culpes rentareu
ab la sanch de vostre Cor
obiu al qui en Vos confia,
Soberano Salvador.
Salvador vos gloriau,
encara despues de mort,
quan per nostra felis sort
vostres llagues conservau,
ab les que sempre advocau
per nosaltres ab fervor
obiu al qui en Vos confia
Soberano Salvador.
Salvador principalment
vulgueren manifestarvos,
quan vareu transfigurarvos
en lo Tabor resplandent
confirmá l' Omnipotent,
ser Vos lo Fill de son Cor
obiu al qui en Vos confia,
Soberano Salvador
Salvador sobre manera
haveu volgut aparexer
renovant a mon parèixer
la gloria en Esparraguera,
ahont tothom os venera,
com en un segón Tabor
obiu al qui en Vos confia
Soberano Salvador
Salvador de aquest vernat
Vos declarau novament,
quan ab foch, y espasa ardent
llansau al Moro obstinat,
quedant est Poble salvat
ab tant singular favor
obiu al qui en Vos confia,
Soberano Salvador.
Aquí concorren devots
vostres vasalls afligits
curais cegos, y tullits,
venen a cumplir sos vots
Vos aconsolau a tots
en tota pena y dolor
obiu al qui en Vos confia, etc
Puig que tothom se gloria
de visitar eix Tabor
obiu al qui en Vos confia
Soberano Salvador

℣ *Gloriosus apparuisti in conspectu Domini* ℟. *Propterea decorem induit te Dominus*

OREMUS

Deus qui fidei sacramenta in unigeniti tui gloriosa transfiguratione Patrum testimonio roborasti, et adoptionem filiorum perfectam voce delapsa in nube lucida mirabiliter præsignasti, concede propitius ut ipsius regis gloriæ nos coheredes efficias et ejusdem gloriæ tribuas esse consortes. Per eumdem Dominum nostrum ℣ Amen

ESTAMPA DELS HEREUS DE LA VDA. FONTANELLA 19 — BARCELONA 1911

Goigs actuals de Sant Salvador

APÈNDIXS

Escriptura de venda del Castell de les Espaes. Any 1274.

«Sit omnibus notum quod ego Guillermus de Villa equorum incipiens satisfacere quibus injuriam feci eo quia pro certo scio quod non remititur peccatum nisi restituatur oblatum mihi proposuerim penitentiam agere de universis et non habeam aliqua bona mobilia de quibus possim satisfacere injuriam partis. Ideo gratis et ex certa scientia non coagtus ab aliquo sed mea spontanea voluntate per me et meos presentes atque futuros vendo vobis Guilermo de Teguris et Dominae Saurinae filiae meae uxori vestrae et vobis in perpetuum totum illud feudum quod habeo et teneo in termino *castri de Sparaguera et de Espaes*. Sicut melius ipsum feudum teneo per Bernardum de Petra de Villa equorum et dictum Bernardum de Petra tenet per Dominum *Berengarium de Cardona*. Item vendo vobis et vestris totum illum alaudem quod habeo et teneo et habere et tenere debeo in termino *castri de Esparaguera et de Espaes* jam dictum. Itaque feudum et alodium cum honoribus et posessionibus pertinentibus et tenedonibus suis in terris meis cultis et heremis in montibus et in planis cum pratis pasturis nemoribus aquis arboribus decimis panis et vini carnium et mensurae aliaque vere ad dictum feudum et alodium pertinentibus et pertinere debentibus et cum mansis masoveriis hominibus et feminis sensibus ratis agrariis bovis traginis questiis totius fornicis servitutibus ademprimis firmamentis et stacamentis stabilimentis hominibus originariis exorquis intestiis inventionibus redemptionibus hominum et

feminarum sicut melius hodie teneo et possideo et tenere et accipere debeo infra terminos *castri de Esparaguera et de Espaes*. Sicut melius diu potest et intelligi ad vestrum vestrorumque commodum et utilitatem. Extrahens hec omnia de meo meorumque jure dominio et posse et eadem in vestrum vestrorumque jus dominium et posse transferro irrevocabiliter. Quod hoc publico justio perpetuo valituro induco vos de predictis omnibus et singulis incorporata posessione pleno jure tamquam in rem vestram propiam ad habendam tenendam omnique tempore possidendam ad omnem vestram vestrorumque voluntatem libere faciendam sine meo meorumque vinculo et retentu. Pro hac autem venditione habui et recepi a vobis TRIA MILLIA SOLIDOS monetae Barchinonae. Perpetuo decerno quos fateor me habuisse et numerando recepisse et in solutione et restitutione injuriarum mearum convertisse.

. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .

Veruntamen omnia in omnibus predictis et singulis quae vobis vendo retinuo usum fructum in tota vita mea sine aliqua diminutione predictorum quae vendo et confiteor me predicta nomine vestro usufructuario nomine possidere. Post obitum vero meum omnia predicta et singula revertantur in jus dominium et proprietatem vestri vestrorumque. Sub tali tamen conditione et pacto quod predicta quae vobis vendo *post obitum utrumque vestrum revertantur uni ex filiis ex vobis ambobus procreatis et non aliis*. Et si forte aliquid in predictis tangeretis ranbaneritis vel ranbare faceritis predicta quae vo-

bis vendo non valeant sed supradicta venditio sit cassa irrita et vana et viribus careat. QUATUOR EVANGELIA manibus meis corporaliter tacta. Haec omnia subscripta et singula attendere et complere et firmiter observare et numquam in aliquo contravenire jure aliquo ratione et causa. Sit tamen salvum vobis et vestris quod si predicta venditio ex aliqua causa rescindatur quod ego vel mei teneamini vobis et vestris restituere pretium supradictum. Et in predicto feudo intelligatur jus et dominium Bernardi de Petra et *Berengario de Cardona*. In omnibus esse solutum. Haec nos dicti Guillermus de Teguris et Dna. Saurina uxor sua recipientes a vobis dicto Guillermo de Villaequorum pro predicta venditione sub pactis et conditionibus supradictis. Promittoque vobis dicto Guillermo et vestris predicta omnia et singula attendere et complere et perpetuo observare. Actum est hoc *XVII kalendis decembris* anno Dni. *Millesimo ducentesimo septuagesimo quarto*. SIG+NUM Guillermi de Villaequorum predicti. Omnia predicta laudo firmo et juro. SIG+NUM Guillermi de Teguris. SIG+NUM Dnae. Saurinae uxoris Dni. Guillermi de Teguris. Qui predicta laudamus et firmamus.

Testes ingressi sunt G. de Truyars. G. Batlle. Arderig de Pla. P. Declapaera et Jacobus de REMIRO.

S+m Bertrandi Acoliti notari publici Terrasse. Qui haec scripsit fecit et clausit».

De l'Arxiu Notarial de Terrassa.

Un Establiment fet pel Castlà del Castell de las Spasas, l'any 1498

«Dimecres a dos de janer any 1498 in Parrochia de Sparaguera.

Nosaltres Pere March donzel e Violant muller sua e *calla* dels castells de la vila de Spareguera e *de las Spasas* e termens de aquels de grat e de certa siencia stablim e - - - - - - otorgam a vos an Bernat Janer de la vila de Spareguera e vostros an per tots tems tota aquella pessa erma e inculta ab pins e ab antrades he aixides la qual avem he posseim an la dita Parrochia de Spareguera an - - - - - - - franc alou com a succeint an an Bernat de Castellvell q° senyor de la casa del Vilar de la Parrochia de Sant Pere de Pierola e la qual es de pertinencies de la casa de Castelar de la dita Parrochia de Santa Maria de Spareguera . . . . . » (Segueixen ara els termes de la peça dita).

Document trobat dins la bossa del Manual del Notari Reial Jaume Gili, anys 1489-1492.

Vista del Coll de Bran.

La cèlebre Pedra de la Bossa.

El Coll de Bran

Pocs metres abans d'entrar al collet del Mimó per aixamplar la vista sobre l'extens Pla del Fideuer, podem aguaitar dalt, a mà dreta de la serralada, un gros, negre i esgarrifós esvoranc, les parets del qual, com dos penya-segats, estrenyen l'antiquíssim camí que uneix Olesa amb Vacarisses i Manresa. Si ara fa feresa de passar-hi a certes hores del dia, què no fóra 40 anys enrera en què era més pregon i més estret, ajuntat per la roca, que hom esmicolà a barrinades, per no permetre gaire bé de transitar una cavalleria carregada amb dos sarrions!

Aqueix lloc, a 494 m. sobre el nivell del mar, estableix la divisòria entre l'antiga sots-Vegueria del Vallès per una banda i la de Manresa per l'altra. El text d'aquesta, que com el de la Vegueria de Barcelona i del Vallès (1) es troba a l'*Arxiu de la Batllia del Reial Patrimoni,* és el següent: «La Vegueria de Manresa combrença al Coll de Bran desus Vacarices e puia per la serra entro al Coll de Davi e puis trevessa la serra entro a Sent Lorenç de Munt e compren lo castell de Granera e Castellcir e Moia e ix al Coll de la Espina e trevessa, etc.».

No ha sigut sempre aquest paratge tan isolat com ara, en què les cases més properes són totes a mitja hora lluny, com Sant Salvador, Torrella, el Mimó, etc.; puix a l'Arxiu Notarial de Terrassa, (2) hi ha un document del II de les calendes d'abril del 1248 en què el Batlle del Sr. Gaston de Montcada i de la Comtessa de Vacarisses Na Matilde de Bigorre, fa donació a Ermessendis de Cumba Pregona i als seus del *mas de*

(1) V. *Geografia de Catalunya,* per CARRERAS I CANDI. Vol. Catalunya. Pàg. 944.
(2) V. Manual del Notari de l'any 1248.

Coll de Bran amb totes ses pertenències. Diu així el citat document: «Ego G. de Torredella bajulus domini Gastoni et dominae Comitissae de Vacharicus expresse concedo donoque vobis aliisque ejusdem laudo et cedo atque in perpetuo et firmo a Ermessendi De Cumba Profunda et suis *totum illum mansum de Collo de Bran* cum omnibus suis pertinentiis et tenedonibus, Sicut melius G. de Collo de Bran et sanguinea sua predicta et dimisit et legavit ad hobitum suum in suo testore. Et sicut melius in eodem G. de Collo de Bran et filius suus F. et ng ejusdem Fr. dederunt solverunt et distinxerunt, Bernardus de Cumba Pregona socro tuo et filio suo Bernardo viro tuo in vestro publico transactionis exposito quo dominium itaque mansi predicti integre tu et tui servetis. Has terras et possidendas potest et integreter, et o. ad omnes tuas voluntates faciendas. Salvo jure et dominio in omnibus. Accipimus att. II kalendis aprilis 1248.

Testes G. de Cumbaneis. P. de Torredella. P. de Massaneis. »

No sabem pas el lloc precís on radicava aqueix mas del Coll de Bran, que desaparegué com tants d'altres d'aquells voltants, (dels quals sols resten les runes, si bé d'aquest ni açò tan sols) absorbits i englobats pel mitjà d'unions matrimonials o de vendes als masos més propers i de més solvència. Aqueix, ja de primer antuvi s'afegiria a la propietat del mas Torrella, l'amo del qual, o almenys un de la família, és el que figura en els documents notarials, com a Batlle dels Senyors de Vacarisses amb el nom de Torredella, Torrodella i actualment Torrella, el qual en concedir el mas del Coll de Bran a la família de Cumba Pregona, els perdona a ells i als del Coll de Bran i a d'altres hereus del mateix mas totes les injúries i malifetes i coaccions i deutes que li feren a ell i als de sa família. Diu

així el document que consta també en l'Arxiu Notarial de Terrassa: (1) «Ego G. de Torredella per me et meos distimo a Br. de Cumba Profunda et vestris omnes agrimonias coacciones et debita quae mihi A. et Vitalis et Alegre de Collo de Bran vel alii heredes mansi de Collo de Bran mihi vel meis fecimus (sic) vel quolibet modo debuerunt imo injuriam (fecimus). De quibus omnibus injuriis et malefactis et debitis concedo att. bno pactatum meae voluntati. Et suis et tuis firmo. Accipio att. XV A cij. P. de Torradella. G. de Cabaneis. P. de Massaneis.»

Com per la proximitat de les dues cases no és fàcil que s'esmenessin, malgrat l'ampli perdó del Batlle, per ço res té d'estrany que desaparegués el mas del Coll de Bran absorbit pel mas Torrella.

Ara no es cregui pas ningú que la família del Coll de Bran, desallotjada de sa casa pairal pel Sr. Batlle de Vacarisses, tingués de passar una vida miseriosa, perquè a l'Arxiu del mas Ubach trobem un pergamí del VIII de les calendes de febrer del 1261, és a dir, de 13 anys més tard, en què Guillem del Coll de Bran fa donació a Bernat de sa Calsina de quatre peces de terra, existents, una damunt del mas de la Portella, termenejant per ponent amb Pere de l'Espluga: la segona col·locada en el Pou de les Rases, entre el mas de sa Portella i el de Pere de sa Vaquerisa i del mas de Serol: les altres dues peces termenegen amb el mas dels Acaptadors, sota la propietat del donant, així com la casa, que llindava amb el mateix mas de la propietat de Guillem del Coll de Bran. Tant les cases com les peces citades, diu el document, són a la Parròquia de Sant Pere de Rellinàs. (*)

(1) V. Manual del Notari del dit any.

(*) Vide Apèndix Bb.

Si com acabem de veure, no era al segle XIII el Coll de Bran, on almenys hi havia un foguer, tan isolat com ara, també fins fa uns 73 anys, que s'inaugurà el ferrocarril del Nord, era més freqüentat pels vianants en fer via cap a Vacarisses i Manresa.

Prou hem sentit a contar als nostres avis durant les llargues nits de l'hivern les precaucions que adoptaven per travessar aquest Coll, el més perillós de tots els d'aqueixes muntanyes, llevat el Camí Ral de la Barata. Mai no el passava un home sol sinó en companyia d'altres, (1) per por de no topar amb els lladres al mateix Coll o poc després de passar-lo. Per lliurar-se'n hauriau vist com els hortelans d'Olesa, que anaven a Manresa amb ses cavalleries carregades de planter, fruit i verdura, s'esperaven els uns als altres, en ésser a les envistes de les vinyes del Patei o del Fideuer, per ajudar-se en cas de lladres. D'aquest Coll se'n diu també *la Pedra de la Bossa,* per haver els malfactors obligat a certes persones a deixar detràs d'aquesta pedra les quantitats exigides amb grans amenaces. Ultimament s'hi trobà amagada detràs de la pedra una bossa amb moltes monedes d'or, que fou vigilada constantment per veure qui l'agafaria, sens presentar-s'hi cap persona.

Fa alguns anys que la carretera i la via ferrada li han fet perdre la importància d'altres temps, veient-s'hi ara molt poques vegades algun que altre, fent sa via d'Olesa a Vacarisses.

(1) L'Avi de D. Francisco Gibert, actual Batlle de Vacarisses, anomenat En Fermí Gibert, que fou procurador del Sr. Marquès de Castellvell, deixà escrit que, entre els moltíssims cops que transità per aquest Coll, una vegada, allà pels anys de 1820, va ésser esperat pels lladres, mentre tornava d'Olesa, carregat de diners, creient-se que, com sempre solia, tornaria sol: però, en veure'l acompanyat de tres personatges, verament invisibles per ell, mes clarament visibles pels lladres, no s'atreviren pas a escometre'l. Mesos més tard, en contar-se-li el cas, assegurava que anava ben sol, però, que essent tanta sa devoció als Sants Reis, no era pas d'estranyar que l'haguessin volgut acompanyar els seus Advocats en moments de tant de perill.

Establiment fet per Guillem del Coll de Bran a Bernat de sa Calsina. Any 1261.

(Transcripció del pergamí núm. 13 de l'Arxiu de l'Ubach.)

Sit notum cunctis quod ego *Guillermus de Collo de Bran* et uxor mea Rumia per nos et omnes nostros presentes et futuros qui nunc sunt vel erunt bono animo et gratiora voluntate damus et stabilimus ab Bernardo de sa Calsina uxorique suae Elisendis et socer tuus (sic) Petro de sa Calsina et uxori suae Guillermae et vestris omnia quae prensori et potestati vestrae ad bene laborandum et meliorandum quatuor pecias terrae et unam domum, quas pecias terrae ac domum sunt in parrochia Sancti Petri de Rehinas, etc. Una pecia predicta terrae subest Mansum Saportela quae affrontat ab oriente cum h. Arnaldi de Saportela. A meridie cum honore ipsius A. Ab occiduo cum honore Petri Spelunca et de A. jam dicti. A parte vero certii, similiter, ipsius A. jam nominati. Et alia pecia terrae est ad Podio de Rases quam affrontat ab oriente cum honore A. de Saportela et de Petro de sa Vaquerisa. A meridie cum honore dicti A. Portella. Ab occiduo cum honore Mansi De Serol. A parte vero certii cum honore anb Acaptatores. Et alias duas pecias (sic) sunt infra meum honorem, et affrontant ab omnibus partibus cum honore anb Acaptatoribus et haec domus jam dicta cum manso nostro, et affrontat ab omnibus partibus et tenedonibus meis jam prefatis. Totum hoc damus et stabilimus nos et nostri vobis et vestris unum post alium cum omnibus quae infra sunt vel eruntnec nominari possunt cum omnibus arboribus diversis generibus ac introi-

tibus et exitibus suis et cum terminis et affrontacionibus suis ad bene laborandum et meliorandum et in sana pace possidendum ad omnia quae ibi vel infra fateri voluistis, et cum hoc presenti publico instrumento perpetuo illito mittamus vos et vestros de omnibus predictis in corporalem possessionem tanquam in rem vestram propriam. Salvo tamen in omnibus jure Dominorum felic. tascha fideliter vel melius et sanius et utilius potest dici vel intelligi ad vestrum vestrorumque profectum et salvamentum. Absque nullo nostro nostrorumque retractu. Dabitis signa vos vel vestri nobis et successoribus nostris annuatim in Natali Domini per censum hujus honoris et dominii unum par gallinarum accipiendas. Ibi vos non tantum alium dominun non proclamabitis nec faciatis sed tantum nos et nostros. Et nos et nostri erimus id ubi et vestri legales auctores et defensores per certas personas promittimus ubi facere habere et tenere in pace sub obligatione omnium bonorum nostrorum. Volumus et quod nec non teneamini nobis nec nostris aliud servitium vel agrarium neque questia sed tantum unorum dominorum et par gallinarum quas dabitis nobis et nostris. Accepimus namque a vobis pro hac donatione et stabilitate VII solidos donationis bonae monetae barchinonae perpetuae stabilis de tercio quas accedimus aud habuisse vel recepisse renuntiando omni exceptioni non numeratae pecuniae. — Actum est hoc VIII kalendis februari, Anno Domini MCCLXI.

Sig+num Guillermi de Collo de Bran. S+m Rumiae uxoris ejus. Nos h. laudamus et firmamus. Testes hujus rei sunt Petrus de Ruvira. Bernardus Geraldi Sancti Petri d'auro; et Bernardus de na Geraldi.

Sig+num Petri Geraldi rector Sancti Felicis de Vaquerices qui hoc scripsit et clausit die et anno q. sup.

Na Guilleuma de Montcada

Per haver transcrit la concessió del Coll de Bran, feta a la família de Cumba Pregona per en G. de Torredella, Batlle del Sr. Gaston de Montcada i de la Comtessa de Vacarisses, ens veiem obligats a fer quelcom d'història sobre aqueixa noble casa catalana, per quant el terme de Vacarisses s'interna fins a tocar un dels angles de la Capella de Sant Salvador, i per quan no gaire lluny d'ací es troben records seculars (que comencen a esborrar-se de la memòria de la generació actual) de l'últim membre d'aqueixa família, que fou aquella heroïna, que es digué Na Guilleuma de Montcada, Senyora ensems de Vacarisses. (*)

(*) En els establiments o precaris fets a Vacarisses, Rellinàs, etc., durant aqueixa època es reconeix sempre el Senyoriu de Na Guilleuma amb expressions aixi: *peciam quam o pecias quas habemus et tenemus per Dominam Guillermam de Monte Catheno* (Montcada). Després d'assenyalar el cens anyal, acaben dient: *Alium dominum sive bajulum ibi non proclametis nec requiratis sed nos et successores nostros et Dominam Guillermam de Monte Catheno et suos.* (Per a més detalls vegi's l'Arxiu de l'Ubach).

Arreu de la història de Catalunya haureu trobats citats els Montcades, que acompanyaren els reis en totes ses empreses, i que fins havien segellat la causa amb la sang de ses venes, i als quals el Comte Ramon Berenguer el Vell premià en la persona del seu Mariscal En Guillem Ramon de Montcada amb el feu sobre el Castell de Torelló i amb sa jurisdicció sobre alguns pobles de sa Vall, completant-se més tard aquest domini adquirint la part que al Sr. Bisbe de Vich corresponia, però amb l'obligació de pagar feu i prestar homenatge. Si agraït i cumplidor de son deure quedà amb aquesta deferència el Senescal, no així son fill En Guillem, que fins fou excomunicat, ni tampoc sa vídua Garcendis, i ni el mateix Gaston VII, que pel dit motiu l'amonestà el Sant Pare Alexandre IV. (1)

Gaston VII, casat amb Na Matilde de Bigorre, Vescomte del Béarn, (1229-1290) Senyor de Montcada, de Vacarisses, de Vich, de Torelló i de la Vall Taurelionense, Castellar, Ribatallada, etc., etc., al fer el 21 d'abril de 1290 en el Castell de Sauneterre son últim testament, amb promesa abans, per escrit, de ses filles, Marta, Comtessa d'Armagnac i de Fexensac, i de Na Guilleuma, *d'avoir pour agréable tout ce qui lui plairoit ordonner, touchant le partage de ses terres situées deçà ou delà les Ports*, (2) llegà a sa filla Na Constança el Vescomtat del Béarn, i a Na Guilleuma, totes les terres de Montcada i de Castetuieil de Rosanes i de totes les altres que posseïa a Catalunya, entre elles Torelló i la seva Vall.

Mentrestant l'hereva dels Montcades seguia de bon grat feudatària dels Bisbes de Vich, va contraure matrimoni a Vilabertran amb l'Infant En Pere, precisament el dia mateix (29

(1) V. Pau Parassols, Prev. *Memòries de la R. A. de B. LL.* Vol. III, Pàg. 149 i següents.

(2) V. Pere Marca. *Histoire du Béarn.*

d'octubre de 1295) en què son germà el Rei d'Aragó, en Jaume II, es casava amb D.ª Blanca de Nàpols, havent firmat abans que el Rei heretava l'Infant, si moria sense successió, i que aquest i Na Guilleuma, en cas contrari, heretaven el Rei, en tots els drets, inclosos els de la casa de Montcada.

Pocs mesos gaudí del matrimoni Na Guilleuma, car enviudà el 30 d'agost de 1296, devenint aleshores el seu caràcter tan fort i despòtic que, segons Çurita, (1) *era tenida por mujer muy brava, y era muy fea, que tenia grandes estados en Cataluña y Aragón:* i segons M. Pau Parassols *era mujer colérica y altiva:* (2) i en Rubió i Lluch la fa *altiva cuanto famosa, a quien la fantasia popular y la historia presentan con repulsivos colores,* (3) arribant a tal punt el seu geni que negà l'homenatge a la Mitra de Vich, mentre els seus incendiaven les collites i els masos de la Plana i confiscaven els béns dels tres pobles de la Vall de Torelló, que es negaven a seguir-la. Ja el 23 de setembre del mateix any 1296, la Mitra i el Capítol de Vich reclutaven forces per a resistir-la, fins que son cunyat el Rei manà al Veguer de Vich que emparés al Bisbe, donant-se aleshores per acabades les qüestions.

Dic *aleshores,* perquè no trigà pas gaire a fer nova resistència. Trobem en el Llibre del Batlle, Berenguer Libra de Terrassa, corresponent als anys 1298-1301, (4) dos requeriments, un dels quals, dirigit el 6 de les calendes de gener del 1300 als prohoms de Matadepera pel Lloctinent del Batlle de Terrassa per la noble madona Na G. de Montcada, els assabenta

(1) Tom. I. Pàg. 274.
(2) V. Pau Parassols, l. c.
(3) V. A. Rubió i Lluch. *D. Guillermo R. de Monteada.* Pàg. 31.
(4) V. Arxiu Notarial de Terrassa. Manual del Notari, En Berenguer Libra. V. Apèndix Cc.

que: *els terrassencs fem host a la dita noble dona i mana que vista la present seguescats la senyera de Terraça amb vostres armes i appelaments.*

La causa fou que aprofitant Na Guilleuma el canvi de Bisbe, es presentà a Torelló i es fortificà a l'Església bo i destruint els edificis dels voltants que li feien nosa, mentre els partidaris del Bisbe bloquejaven l'Església, i fou precís que el Veguer de Barcelona hi enviés son procurador, D. Arnald de Lladó, per demanar en nom del Rei treves al Bisbe. I açò és precisament tot quant ens assabenta l'altre document dirigit a *N. Antic Bolot e los altres de Terraça per en Berenguer Libra,* en què els diu que *madona respos nos que el Veguer de Barcelona era pujat a Vich e sabria e lo Bisbe si cumpliria ço que el Veguer demanava. E si ho feyha que hi auria treves e de mantinent vendriets.* (1)

Però a les treves, de què parla aquest document, concedides pel Bisbe el 21 de setembre, contestà Na Guilleuma amb nous fets que obligaren al Rei a escriure-li el 15 d'octubre i 15 de novembre manant-li no molestés més al Bisbe, obeint-lo ella promptament, fins que veient-se molt propera la mort envià, arrepentida, el Comte de Foix a humiliar-se per ella davant del Bisbe i retre-li homenatge, segons Mn. P. Parassols, el dia 3 de juliol de 1312, morint l'agost següent, encara que, segons els documents de l'Arxiu de Manresa, diu En J. Serret i Arbós, la dita Senyora morí l'any 1309, (2) essent son hereu en el Senyoriu del Castell i terme de Vacarisses el Vescomte de Bruils, qui nomenà el seu Batlle.

---

(1) V. Arxiu Notarial de Terrassa. Manual del Notari, En Berenguer Libra. V. Apèndix Cc.

(2) V. *Senyoriu de Vacarisses,* per J. Serret i Arbós. Arxiu del C. E. de Terrassa. Set-Oct de 1925. - Núm. 37.

*
* *

Aquesta heroïna del segle XIV s'ha fet força interessant en les contrades que governà, principalment a Vacarisses i Terrassa, on les marques del seu pas han devingut inesborrables. Aquí i a Torelló se li poden aplicar les paraules de Teodor Creus: (1) *discutió lo mismo con reyes que con obispos, y tronó en las ciudades como en el campo, y montó a caballo y puso cerco a los castillos y disputó delante de todos los tribunales, no respetando jerarquias ni condiciones*, perquè si pel camí ramader aneu a Vacarisses, en ésser passat Coll Cardús, veureu ço que els antics anomenen la *potada de Na Guilleuma*, impresa a l'arenisca quan en eixir d'aquella casa on havia pres posada, (2) i en muntar a cavall un troç més amunt, colpejà frenètica la terra deixant estampada la petjada. I seguint més avall fins al torrent del Boixadell, apagareu la vostra sed en la font mateixa en què tantes vegades ella també assedegada aplicava els seus llavis febrosencs i amorrava son cavall a les cristal·lines aigües de l'adjunt bassot. I proseguint, però, separant-vos no molt d'aquell camí mateix, a pocs minuts de l'actual estació de Vacarisses i a unes 15 passes de la font de la Sang, un poc abans de la font del Grill, (dita així pels dos galets d'aigüa que del llit del torrent brollen), trobareu una altra petja de la Madona i de les potades del seu cavall, impreses quan, després de visitar la Regina del Principat, cavalcà fins al cim més alterós del Montserrat, i allà agarrada a la brida i esperonant fortament el seu cavall, intentà en el seu desvari arribar

(1) *Santes Creus.* Pàg. 149-150.

(2) Serven amb orgull a càn Bayona de Viladecavalls la tradició de què Na Guilleuma s'hostalatjà també en sa casa més d'una vegada.

al Sant Llorenç..... venint a caure a prop del Camí Ral, en la riera de Marà, on els vacarissans us ensenyaran esculpida en l'arenisca roja ço que ells en diuen la *Patada de Na Guilleuma,* de quan desmuntà de cavall, i a més 16 redols, que no són altra que les marques de les peülles del seu cavall.

Veus ací, doncs, les restes que ens queden a prop de la Capella de Sant Salvador, de la Senyora i Comtessa de Vacarisses, Na Guilleuma de Montcada: (1) sa *petjada* a Coll Cardús, dita *la potada de Na Guilleuma;* la *font de Na Guilleuma,* al Boixadell; i *la patada de Na Guilleuma* i les *16 peülles del seu cavall,* a prop de la font de la Sang, sota l'estació de Vacarisses.

(1) No hi ha pas cap dubte que Na Guilleuma de Montcada en ses excursions eqüestres per ses terres de Vacarisses pujà més d'un cop a visitar Sant Salvador, aixi com, essent la davantera, hi acompanyaria els seus fidels súbdits vacarissans quantes vegades es trobava estiuejant entre ells per Sant Joan Degollaci, a últims d'agost.

Documents de l'any 1300 referents a Na Guilleuma

Als molt amats e honrats los prohomens de la Parròquia de Mata de pera, Senyor en Bernat Ferrer de Fabrega tenint loc de Batle de Terraça per En Berenguer de Vail Seca Batle de Terraça per la nobble madona Na G. de Muntcada. Salut e Dilectio. vim vostres letres les quals nos trameses per a resposta de la present host que lo dit Berenguer de Vail Seca nos tramers a dir que fassets ab nos la qual be avem ensesa. On altra vegada vos fem saber que fem host a la dita nobble dona per ço cor lo Senyor Rey nos ha a ella donats e lliurats per fer e per obeyir a ella e als seus manaments axi com eren tenguts el Senyor Rey segons que en les convinenses del Senyor Rey et de la dita nobble Madona es contengut. On com vosaltres siats tinguts per cuvinença de fer host e hayats acustumat ab nos ensems quterque vegades nos la fassa. Dein vag a manar vos vista la present seguescats la senyera de Terraça ab vostres armes e appelaments axi com acostumat avets. E aço per res no mudets. En altra manera aurien a en ancan qt. vos ols bens vostres. E de aço de nos altra carta no sabets ans aquesta ayats per segona.... Dat en Terraça 6 kalendas Januarii Ann. Dni. MCCC.

*
* *

Als molt amats e honrats N. Antic Bolot e los altres de Terraça. De mi En Berenguer Libra e dels prohomens de

Terraça, salut e bona amor. Fem vos saber que tramesam missatge a la nobbla madona Na G. de Muntchada qui fos son plaer que vosaltres vos en venguessets encara que fos son plaer si aqui aturavets que donassets den Senyor Bisbe de Vic que nosaltres no us hi tramesem sino per defendre madona e les sues coses. E madona respos nos que el Veguer de Barcelona era pujat a Vich e sabria e lo Bisbe si cumpliria ço que el Veguer demanava. E si ho feyha que hi auria treves e de mantinent vendriets vassen. Encara dix que ella com nos demana los - - - - - - - - nos trames a dir nos que ella nols queria sino per defendre los seus lochs els bens seus perque vos pregam que vosaltres no fassats mal al Bisbe ne a altre sino defenent madona els locs seus. . . . . .

. . . . . .

. . . . . .

(Impossible d'aci endavant d'ésser transcrit per estar fet malbé el document).

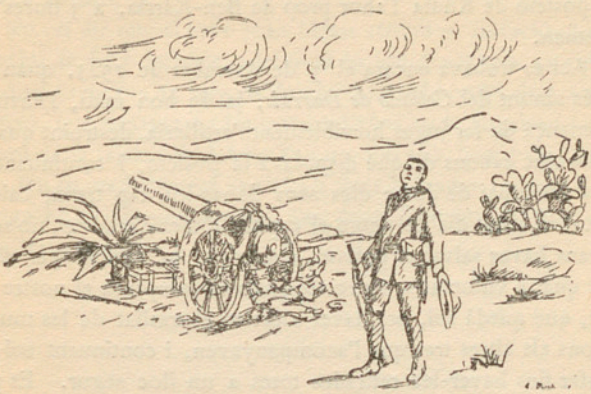

Un favor especial rebut de Sant Salvador

Malgrat d'ésser tantes les persones que són deutores a Sant Salvador de llur salut corporal, obtinguda especialment per mitjà de l'oli de la llàntia prodigiosa, guarint ço que es feia rebel a les millors drogues i específics, intencionadament no n'hem fet esment de cap, per citar en aquest apèndix tan sols el favor rebut de Sant Salvador pel jove Joan Matas i Petchamé, veï d'Olesa i ben conegut de tot el terme.

Entre els devots del Sant que l'any 1923 pujaren les bigues des del torrent de Sant Salvador fins a l'Ermita per començar la reparació, hi havia en Salvador Matas, acompanyat de son fill Joan, qui als pocs mesos desaparegué d'entre nosaltres, cridat al Marroc, i embarcat el 10 de febrer de 1924 cap a Ceu-

ta, com ordenança de la Companyia de Telègrafs, i destinat a la posició de Kúdia Tahur prop de Ben-Kàrria, a 3 hores de Tetuan.

Ací es trobava encara el 3 de setembre de 1925, quan de més amunt del *Collado de Darrais,* ja de bon matí, l'enemic començà de fer jugar horriblement l'artilleria, destruint quatre dels cinc canons de què disposava la posició, i continuant el foc per espai de dotze dies sens donar-los cap treva, caient mort al quint dia del setge el capità Gòmez Zarazívar, no sens abans haver salvat el polvorí, enfilat pel foc enemic, per mitjà de quatre voluntaris, entre els quals es comptava el nostre jove, que quedà sol, per haver mort en el trasllat de les municions els altres tres que l'acompanyaven, i continuant sol en l'afer fins haver-les retirades totes a un lloc segur. Es per això que el tinent d'Enginyers D. Angel Sevillano trobà a la butxaca del difunt Gòmez Zarazívar una nota escrita amb llapis fent l'elogi del nostre valent soldat. (1)

Malgrat d'haver quedat un cop a la trinxera colgat de pedres per l'acció d'una canonada, i d'haver-li fregat el nas un casc de granada, del qual en guardarà cicatriu tota sa vida, ell romangué impertèrrit en mig del foc encomanant-se sempre a *Sant Salvador,* mentre els seus companys exclamaven: *Virgen del Pilar!* fins i a tant que el Terç Extranger arribà per a lliberar-los, trobant-hi, d'aquells 90 homes que hi havia a la posició al començ del bombardeig, 12 tan sols, i encara d'ells 7 d'inútils, de ferits, i els altres cinc, entre els quals es comptava en Joan Matas, sens nafres, sí!, però extenuats, talment exànimes, que ni delit tenien per donar un pas després dels 12 dies de setge, veient-se obligats a montar-los en *mulos* per

(1) V. *La Vanguardia* del 19 de novembre de 1926.

conduir-los a la carretera de Ben-Kàrria, i d'aquí en camió fins a Tetuan.

No cal dir que el jove Joan Matas atribuí sa salvació al patrocini de *Sant Salvador,* del qual en fou devot tota sa vida i al qual invocava en mig de l'esglai d'aquell bombardeig sempitern, que arrasava en un instant l'*alambrada,* trinxera i parapet de la posició de Kúdia Tahur. Per açò, tornat de l'Africa, féu immediatament sa visita a Sant Salvador, portant-li un magnífic ciri de prometença, que cremà davant del Sant qui sap les setmanes.

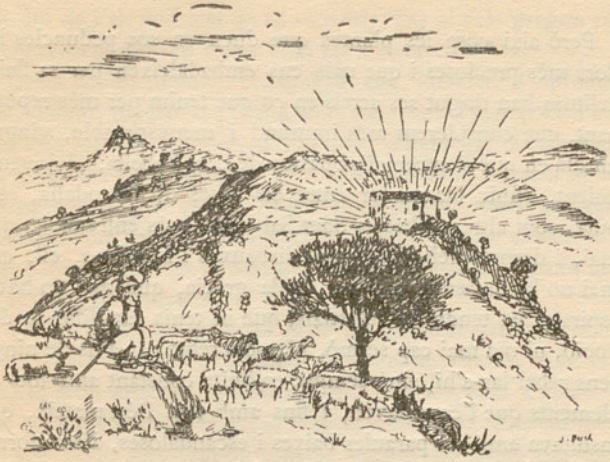

Flor de Cingle

Un doble favor degut a Sant Salvador, del qual m'he assabentat darrerament, cal mencionar en aqueix Apèndix, l'exclusió del qual seria de lamentar vivament.

Es tracta d'un pastor de cân Tobella, d'uns 18 anys d'edat, entremaliat, dolent, malparlat, fins moltes voltes blasmador del Sant Nom de Déu, i, no cal amagar-ho, un avantatjat i fidel deixeble del tan funest Ferrer i del malvat Nàkens, el qual, sens deixar mai la pistola de la mà, acompanyava sovint la ravera a pasturar pels voltants de la Capella de Sant Salvador, entafurant-se ell, mentre els animalons trescaven en els canals encintats d'herba, per l'ampla xemeneia o pel respirall de la cisterna, fins entrar al Casal, on encara ningú sap les maleses que allí feia.

Però així com les plantes que duen en sos peduncles les flors més precioses i que més ens embadaleixen per sa flaire delitosa han tingut ses arrels en ço que tenim per més repugnant, que considerem més immund i menyspreable, vingué un dia en què l'entremaliat pastor de cân Tobella, el jovenet dolent, l'únic blasmador entre els joves de la rodalia, se'n pujà, com altres voltes, a Sant Salvador, més entremaliat que mai, i després dels seus jocs i disbauxes i malifetes, ell, que mai no havia sentit cap toc de la gràcia, que mai no havia aspirat a les tendreses celestials, que ni tenia cap llibre de devoció, ni oïa mai cap sermó, ni podia rebre cap avís de ningú sens rebel·lar-s'hi, sinó sempre en lluita constant amb tots els elements que l'envoltaven, i fins amb son Déu mateix, que insultava amb ses paraules baixes i escandaloses, disconforme amb tot menys amb les doctrines dels seus grans mestres Ferrer i Nàkens, aquell dia s'assegué molt las al cim del Turó de Sant Salvador, damunt mateix de les arrels de l'antic castell i de cara a l'Ermita, recolzada al roqueter: i allà dalt, a presència d'aquell edifici, on tants d'altres, febles com ell, s'havien santificat, i on tantíssims de creients cercaven la salut corporal i espiritual, sentí dins del seu cor com una guspira dolça d'amor a Déu amb un ver dolor d'haver-lo ofès, i com més aguaitava la Capella, més l'abrusava la flama que en son cor s'havia encesa, iniciant-se ensems un gran desig de servir-lo, i com alcés els ulls en l'aire per preguntar, com Sant Pau pel camí de Damasc: *Domine, quid me vis facere?* sa vista topà amb el retirat asil dels Fills de l'Immaculat Cor de Maria, entre els quals, encara que no els coneixia, ni mai els havia saludat, en aquells moments sentia vives ànsies d'habitar per fer vida com ells, després de deixar totes les coses d'aquest món. D'aqueixa manera caigué aquella *flor de Cin-*

gle des de l'alt pedestal de sa supèrbia fins al més pregon reconeixement del seu ésser, com ell mateix confessa.

Des d'aquest moment el sagal de cân Tobella, d'entremaliat, dolent, malparlat i blasmador, esdevení el més dòcil i devot dels joves de la contrada, el qual, a l'enjegar el ramat cada matinada l'encaminava cap a Sant Salvador, passant-se les llargues hores, *en què la ravera trescava pels canals encintats d'herba*, dins de la Capella, recitant fervorosament el Sant Rosari i donant gràcies al Salvador per les singulars mercès que li acabava de concedir.

Encara més: no en tenia prou de publicar arreu el doble favor rebut del Sant al donar-li la llum de l'ànima i de cridar-lo a un estat més perfecte, sinó que disposat a servir-lo tot el temps de la seva vida, li calia obtenir el consentiment de son pare, que fent-se esperar massa, no trobà pas altra mitjà que de nit escapar-se de sa casa, aleshores a Manresa, per anar a trucar a les portes de Casa Blanca, que se li obriren de bat a bat, entrant com a postulant per a humil Germà de l'Institut.

I què en donaria de goig de veure aquell antic pastor de cân Tobella, abillat avui amb sos millors vestits, dirigir-se al cap de pocs dies, a la levítica ciutat de Vich, per vestir el sant Hàbit del Venerable P. Claret i començar el 19 de gener de 1903 son fervorós Noviciat. consagrant-se després perpètuament a Jesús i a la Immaculada Verge Maria el 8 de març de 1904 amb sa professió religiosa!

Aquell jove, cridat per Sant Salvador d'una manera tan meravellosa a la perfecció, havia nascut a Sant Fruitós de Bages el dia 5 d'octubre de 1884, i s'anomena Joan Parera i Casellas.

Itineraris i fonts

Res té d'estrany que Sant Salvador, amb els seus voltants tan gemats, i amb fonts d'aigua tan sanitosa, sigui el centre, al qual acudeen els dies festius moltes famílies i grups excursionistes, per passar unes hores de repòs, lluny de les turbulències de la vida moderna.

Per anar-hi, ja d'antic els socis del Centre Excursionista de Terrassa prenien el camí del cap del pont de la carretera d'Olesa, que en mitja hora de pujada els conduïa a Sant Pere Sacama, parant-se en son pou d'aigua finíssima, que brolla en terreny primari, de duresa total, 14.° hidrotimètrics, encara que no gaire fresca, 17.° centígrads, i aquesta és la causa de què alguns esperin a esmorzar en el pou de Puigventós, a uns 20 minuts més enllà, que encara que un xic més carregada de sals (32.° hidrotimètrics) és molt més fresquívola (15.° C.). Sant Pere Sacama, antigament anomenat la *Quadra de Camba,* amb l'absis de sa Capella romànic, així com tota sa construcció exterior, va ésser ofrenat, juntament amb el castell, a la Verge del Montserrat el 8 de febrer del 970 pels esposos Wifred i Suilla. En una de les finestres laterals de la Masia es llegeix la data de 1500, i en la central la del 1644, amb l'inscripció: *Franceç de Valldepera me fecit:* i damunt del portal: *1637.* No manca qui creu que per sa antiguitat, si un dia el Sant Pare hagués d'eixir de Roma, tindria de venir a viure aquí o a Sant Pere de Terrassa.

La casa de Puigventós, resguardada dels vents del Nord per l'alterosa muntanya (594 m.) del mateix nom, segons es conta, l'any que s'edificà fou de gran secada, mentre el vi era abundant, veient-se obligats a emplear-lo en lloc de l'aigua. Era molt més gran que ara, i a l'ensorrar-se l'enxiquiren com

avui es veu. Fa uns 12 anys que s'abandonaren les vinyes i el conreu.

Des d'aquí, calcant sempre mal camí de roca viva, i esguardant el Pla de les Espases, entre el turó de Gronya i el Puigventós Xic, es passa prop de la font de la Pastora, per cert mal acondicionada, però d'aigua bona (24.° hidrotimètrics), obirant-se seguidament a l'enfront, el pas del Coll de Bran, i el Collet de l'Urpina amb son estret sender, que girant la serralada, condueix a Sant Salvador, que es veu quelcom a mà esquerra, al fons de la carena.

No manquen pas fonts on esmorzar, quan es puja pel Mimó, car tant a l'horta com al safareig hi ha bones aigües, si bé quelcom dures, de 30 graus hidrotimètrics de Boutron i Boudet, amb temperatura de l'ambient al safareix, i a 13.° C. la de l'Horta. I si en deixar el pont llarg de l'Estació d'Olesa hom segueix la via per fer a peu els 700 metres de la mina gran de Torrella, es podrà refocil·lar a la font del mig del túnel, d'una aigua abundant, rica i fresquívola, igual a la de la font de l'Urpina, és a dir, d'un total de duresa de 20.° hidrotimètrics, i de 14.° de temperatura.

Qui hi vagi a peu des de Terrassa, pot agafar l'antic camí Ramader en el pont de Vacarisses, i passar per la font de Gaià, d'un grau hidrotimètric total de 20'50.°, brollant l'aigua a 14.° C,, i seguir pel Molinot, de 24.° H. i 16'50.° de temperatura, Forn Encantat, (1) Coll Cardús, amb l'aigua de 15.° hidrotimètrics, Petjada de Na Guilleuma, font de Na Gui-

(1) Per davant d'aquest Forn, passà, mentre el carregaven, fa una pila d'anys, una pobra dona que demanà als calciners un traguet d'aigua per apagar la set que abrusava els seus llavis en un dia calurós; mes ells, en lloc de remeiar aquella necessitat, escridassaren la pobra i la maltractaren i l'empaitaren, quan ella, a l'allunyar-se, els maleïa l'obra amb l'amenaça de què el Forn jamai couria. I realment, per més provatures que feren per encendre'l, mai no ho aconseguiren, trobant-se avui carregat com el deixaren. Des

Turó de Gronya, entre el Puigventós Gran, a l'esquerra, i el Puigventós Xic, a la dreta.

lleuma, al Boixadell, de 21.° H. de duresa total; i deixant ara el Camí Ral, pujar per la font de Tuto, Obaga de Torrella i Collet de Sant Salvador, a 465 metres sobre el nivell del mar. També des dels camps de Coll Cardús, podria fer cap directament a la via, a les envistes del Mimó, prenent la carretera de desemboscar, que porta a la font de la Rabassada detràs dels turons dels quatre Términs i del Forat del Vent, i seguir ja la mateixa carretera que allà comença de baixar, ja l'estret sender, que passant primer per una obaga de bosc impenetrable del fons del turó del Forat del Vent, va per l'enlairada carena, rica en paisatges, fins a prop de la pedrera del Mimó, tocant a la via.

A la cisterna de Sant Salvador, no hi ha dubte, troba el visitant l'aigua més regalada de tota la rodalia, car té solament 8.° hidrotimètrics de duresa total: i al torrent de Sant Salvador, als pocs minuts de la Capella, hi ha la font de Penan (1)

---

d'aleshores, *Forn encantat, Forn maleït, Forn embruixat,* són els epitets que se li donen per recordar la facècia.

Però, qualsevulla que es fixi un poc en la situació del forn i en l'orientació de la boca no deixarà pas de compendre que la pobra assedegada entenia més en forns que els mateixos calciners que el construïren.

(1) Amb el consegüent permís de la Senyora Propietària de l'Urpina, Na Dolors Alesan, Vídua de Gibert, i amb els materials galanament acarretjats fins al mateix torrent de Sant Salvador, sota les ordres del Sr. Propietari del Cairat, En Josep Tobella, a primers d'aqueix maig s'ha arranjat aqueixa font de toll, construint-hi un magnífic dipòsit de gran capacitat, amb una aixeta de botó, present del courer del carrer del Vall de Terrassa, En Pere Font, i amb una formosa làpida que canvia el nom de Penan de l'antic ermità de Sant Salvador, anomenant-la des d'ara: *Font de l'Ermita.*

La millora d'aqueix manantial, que mai ni en temps de les pitjors secades no s'ha vist sens aigua, serà de força utilitat per a les moltes famílies que, després de visitar el Sant, vulguin gaudir d'un plàcid repòs, sota dels frondosos pins i exuberant vegetació d'aquella obaga en què està col·locada la Font, l'aigua de la qual, exempta de les fulles que antigament s'hi consumien i dels animalons que s'hi amorraven, posseirà des d'ara les màximes condicions de potabilitat.

de 24.° hidrotimètrics, i en el torrent de l'Espluga a 215 metres sobre el nivell del mar, brolla el gran raig d'aigua de la font de Sant Salvador, filtrada per les arenisques roges de la Frau, amb 23.° hidrotimètrics de duresa total i a la temperatura de 14.° centígrads, i més avall, abans d'arribar al carrilet, es passa tocant a l'antiga font de Sant Salvador, d'aigua finíssima, per brollar de llicorelles, ensems que fresquívola, car té 19.° hidrotimètrics de duresa total, i 15.° centígrads de temperatura.

Per als que es queden a dinar a Sant Salvador, una de les caminades més emocionants i fantàstiques és l'ascensió al turó dels Ducs, de 530 metres d'alçària, i d'on sempre se n'alça algun duc, que sobta el desprevingut visitant; així com l'anada a l'interessant cova de l'Espluga, en plena Afrau, que no és altra sinó una gran bauma, amb un marge que la tanca per davant, en la qual recollien el bestiar que pasturava per aquelles afraus de Sant Salvador.

* * *

La tornada s'acostuma fer per cân Tobella, ja quedant-se a dinar a la Deu de la vora del camí, o bé sota les frondoses alzines de la masoveria del peu de la canalització de l'aigua que baixa de la font citada, que té un total de duresa de 28.° hidrotimètrics. Sempre hi ha qui s'arriba fins a la font del Recó, de 19.° de duresa, bo i admirant les formoses cascates que l'aigua de la Deu descapdella pel camí, i gairebé tots passen per l'espléndid Cairat (que prengué nom de l'estreta passarel·la feta de cairats, substituïda en fer-se l'embassament de la Fàbrica per la barca que una riuada s'emmenà), i per l'es-

tabliment de *La Puda*, les aïgues del qual, *zoosulfuroses per sa composició, i temperades per sa temperatura* (1) es creu que aparegueren l'any 1755, influenciades pel terratrèmol de Lisboa. (2) No cal dir que els més intrèpids, baixant pel dreturer camí del canal de Sant Salvador, passen el pontet de la Puda i escalen per cân Paloma la llarga serralada que els condueix a les coves del Patracó, riques en estalactites, regressant per la Colònia Sedó.

Qui vulgui fruir de paisatges més impressionants i que deixin en l'ànim més grat record, que faci la tornada travessant el macís, que pel mitjà del collet de Sant Salvador s'enllaça amb les roques del Cendrós. Aquest gran nucli muntanyós, isolat del Montserrat per l'acció erosiva del Llobregat a còpia de mils de segles, comprèn la serralada per on passa l'alterós camí d'anar a Sant Salvador des de la Bauma i Monistrol, la qual està formada per la serra del Palà, el coll de Cabra, el Cul de Portadora, el turó de l'Era de les Bruixes, el pla de la Fusta, i el Serral Rodó del damunt de cân Tobella, sostinguda ensems, a manera de contrafort, pel Pla o Era de les Bruixes, al qual per llevant fan d'esperons les serres del Bovet i de l'Hospici amb el geganti turó de la Cova dels Lladres i l'altre més proper del Roure del Vent.

Per apassar aquest macís s'agafa la carretera de desemboscar de sota el collet de Sant Salvador, la qual puja per la dreta del Roure del Vent fins al casalot ensorrat que queda sota el camí a les envistes de l'Urpina, torcent cap al gran pla, abans terreny de conreu, fins al caminet ben visible que baixa a la font de l'Hospici, d'una aigua de 13.° de temperatura,

(1) V. *Diccionario Universal de Francisco de P. Mellado.* Vol. 30. Pàg. 809. Lletra P. Puda. Edició del 1854.

(2) V. Id. ibidem. Pàg. 807.

però de 42.° hidrotimètrics de duresa total. Des d'aquesta font es pot baixar ràpidament per la mateixa carretera fins al Pla del Bertran i a la font del Grill, encara que és més recomanable, àdhuc fent quelcom de marrada, a fi de fruir de magnífics paisatges, seguir l'obaga de l'Hospici i la del Bovet, font de la Reixa, de 38.° hidrotimètrics de duresa total i de 14.° de temperatura, i descendir fins a la casa del Bovet i a la del Palà, on l'excursionista es pot enlleugerir de sa fadiga en la poètica font de sota la casa, d'aigua fresca, 16.° de temperatura, i ben acondicionada, amb 24.° solament hidrotimètrics de sals tèrries. Des d'aquí es pren el camí ramader que puja de l'Hostal del Palà per la dreta de la Riera de Marà, apassant aquesta en acabar-se les hortes, per agafar el de l'esquerra, que porta a la Patada de Na Guilleuma, quasi sempre coberta d'aigua i de llot, i a les 16 peülles del seu cavall, i quedant aleshores a mà dreta, i a l'esquerra del torrent la font de la Sang, als pocs minuts s'arriba a l'estació de Vacarisses. La mateixa ruta hom pot fer, anc que quelcom més curta, sens passar per la serra de l'Hospici, seguint des de Sant Salvador el camí de cân Tobella, i agafant, en ésser a la Deu, el que puja cap a la serra per l'esquerra del torrent, enlairant-se fins al camí del Pla o Era de les Bruixes, i baixant cap al Bovet i Palà.

*
* *

Resumint les fonts dels voltants de Sant Salvador, les citarem per ordre, de menys a més de les sals calcàries determinades amb l'Hidrotímetre de Boutron i Boudet, afegint-hi la temperatura en graus C., així com el terrer en el qual brollen.

Font de l'Ermita, acabada de fer el 3 de maig de 1929.

Clixé P. Martori.

FONTS	Graus hidr.	Temperat.	TERRENYS
Cisterna de Salt Salvador. . .	8	13	—
Font de la Sang	14	—	Aren.ca eocènica
Pou de Sant Pere Sacama . .	14	17	Llicorelles
Font de Coll Cardús	15	—	Llicorelles
Font del Grill	16	—	Eocènic (R.a Marà)
Font de Sant Salvador (Puda) .	19	15	Llicorelles
Font del Recó (Càn Tobella) .	19	15	Eocènic
Font de l'Urpina	20	14	Eocènic
Font de la Mina de Torrella. .	20		Eocènic
Tanque de l'Estació d'Olesa. .	20	—	Llicorella
Font de Gaià	20	14	Pontiès
Font de Na Guilleuma . . .	21	—	Eocènic
Font de Sant Salvador (Espluga).	23	14	Partió del Trias-Eocènic
Font de l'Ermita	24	12	Eocènic
Font de la Pastora.	24	—	Triàsic
Font del Palà	24	16	Eocènic
Font del Molinot	24	16	Triàsic
Font del baixador de Casa Blanca.	26	—	Llicorelles
Deu de càn Tobella	28	—	Eocènic
Pou del Mimó.	30	13	Eocènic
Font del safareig del Mimó . .	30	19	Eocènic
Pou de Puigventós.	32	15	Trias recobert de llicorella
Font de la caseta d'Olesa. . .	35	15	Triàsic
Font de la Reixa	38	14	Eocènic
Font de l'Hospici	42	13	Eocènic

Com té d'ésser molt plaent per a molts excursionistes saber l'alçada damunt del mar del terrer que petgen, inserim a continuació les principals

ALTURES

en metres sobre el nivell del mar.

Font de St. Salvador (Espluga)	215	Era de les Bruixes. . .	473
Estació d'Olesa . . .	287	Coll de Bran	494
Estació de Terrassa . .	311	Collet de l'Urpina . .	500
Mimó	320	Serra de l'Hospici. . .	519
Serral Rodó	396	Turó dels Ducs . . .	535
Ermita	415	Cingle de Vacarisses. .	542
Rocha	430	Cim de Puigventós . .	594
Pla del Fideuer . . .	465	Turó dels Quatre Termes.	623
Collet de Sant Salvador.	465	Turó del Forat del Vent .	628
Sant Pere Sacama . .	462	Montserrat	1194

***

Prescindint ara de més alçàries, i d'altres Fonts no menys interessants, com la *de Patei*, en ple pla del Fideuer, *font de Pedra* al Puigventós, *font de Tuto* a Torrella, i les *del Roure*, una a la Puda, i l'altra al costat del pont llarg de l'estació d'Olesa, acabarem amb les paraules deduïdes de la Sagrada Escriptura, que ens han servit de bon principi d'oferiment:

Jesu Salvatori nostro omnis honor et gloria!

Ço és:

Sigui tot a honor i glòria de Jesús, Salvador nostre!

A Terrassa, diada de la Verge del Pilar de 1928.

Índex

Pàg.

Dedicatòria 1
Himne a Sant Salvador. 3
Visió. 5
Camins per pujar-hi 7
La Rocha. 13
La Història. La Tradició 15
L'edificació 25
El Retaule 29
La Rocha de la Spaa 31
Antics posseïdors de la Rocha 35
Antiguitats 39
Devoció popular 43
Lexes a Sant Salvador 47
Sant Salvador, de Manresa estant 53
Els Deodats o primers ermitans de Sant Salvador . . 57
El fals ermità. 61
Execració de la Capella. La fi del Bandoler . . . 65
Ermitans de Sant Salvador 69
Sant Salvador de les Espases del terme d'Esparreguera pertany a la Parròquia d'Olesa 75
La restauració. 79
Conclusió. 83
Goigs de Sant Salvador. 85

Apèndixs

		Pàg.
Apèndix A.	— Escriptura de venda del Castell de les Espaes. Any 1274.	91
» Aa.	— Un Establiment de l'any 1499 fet pel Castlà del Castell de las Spasas . .	95
» B.	— El Coll de Bran, amb documents del 1248.	97
» Bb.	— Establiment fet per Guillem del Coll de Bran l'any 1261	101
» C.	— Na Guilleuma de Montcada . .	103
» Cc.	— Documents de l'any 1300 referents a Na Guilleuma	109
» D.	— Un favor especial rebut de Sant Salvador	111
» Dd.	— Flor de Cingle	115
» E.	— Itineraris i fonts	119

A. M. P. I.

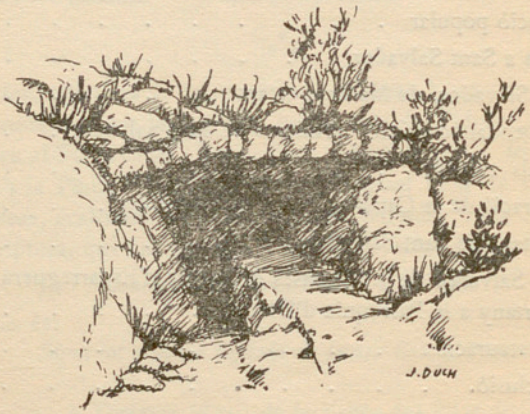

Cova de Sant Salvador

Llicència

Prepositura Provincial
de las
Escuelas Pias
de
Cataluña e Isla de Cuba

Nihil obstat.
El Censor,
Bernardo C. Noguera, Sch. P.
Barcelona, 6 de marzo de 1929.

Imprímase.
Juan M.ª Vives, Sch. P.
Provincial.

OBISPADO DE BARCELONA

Nihil obstat.
El Censor,
Lic. Fortián Solá Moreta, Pbro.
Barcelona, 8 de Marzo de 1929.

Imprímase.
José, Obispo de Barcelona.

Por mandato de su Excia. Ilma.
Dr. Francisco M.ª Ortega de la Lorena.
Canciller-Secretario.

Gratitud

L'estampació d'un miler d'exemplars d'aqueixa Història ha estat costejada pels devots de Sant Salvador següents:

Sra. Propietària de l'Urpina, Na Dolors Alesan, vídua de Gibert.
Excm. Sr. Diputat Provincial D. Amadeo Torrens.
Magnífic Sr. Alcalde d'Olesa de Montserrat, D. Salvador Casas.
Magnífic Ajuntament de la Vila d'Olesa de Montserrat.
Magnífic Sr. Alcalde i Ajuntament de Vacarisses.
Rvd. P. Adolf Roger, Rector de les Escoles Pies de Sarrià.
Germans Srs. D. Lluís i D. Ramon Alegre.
Sr. D. F. A. i P. de T.
Srs. D. F. Badia Tobella, J. Tapioles i J. Puigjaner.
Sr. D. Emili Badiella.
Srs. D. Antonio Barata i D. Josep Mata de la Barata.
Sr. D. Joan Aymerich. Sr. D. Joan Fontanals.
Sr. D. Marian M. Galí. Sr. D. Pau Gorina.
Germans Srs. D. Josep i D. Pere Ribas.
Sr. D. Emili Roca.

*
* *

Nota bene: Tot el producte que de la venda d'aqueixa Història s'obtingui s'esmersarà en els arranjaments que manquen a fer en el Casal i en el Castell, empleant la resta en la conservació de l'edifici i dels camins que hi condueixen.

J. S. N. O. H. et G.

Aqueix treball, estampat
en els Obradors Gràfics
de Joan Morral, s'aca-
bá la vigília de l'As-
censió del Senyor
de l'any mcmxxix.

Sant Salvador de les Espases. - Itineraris i fonts.

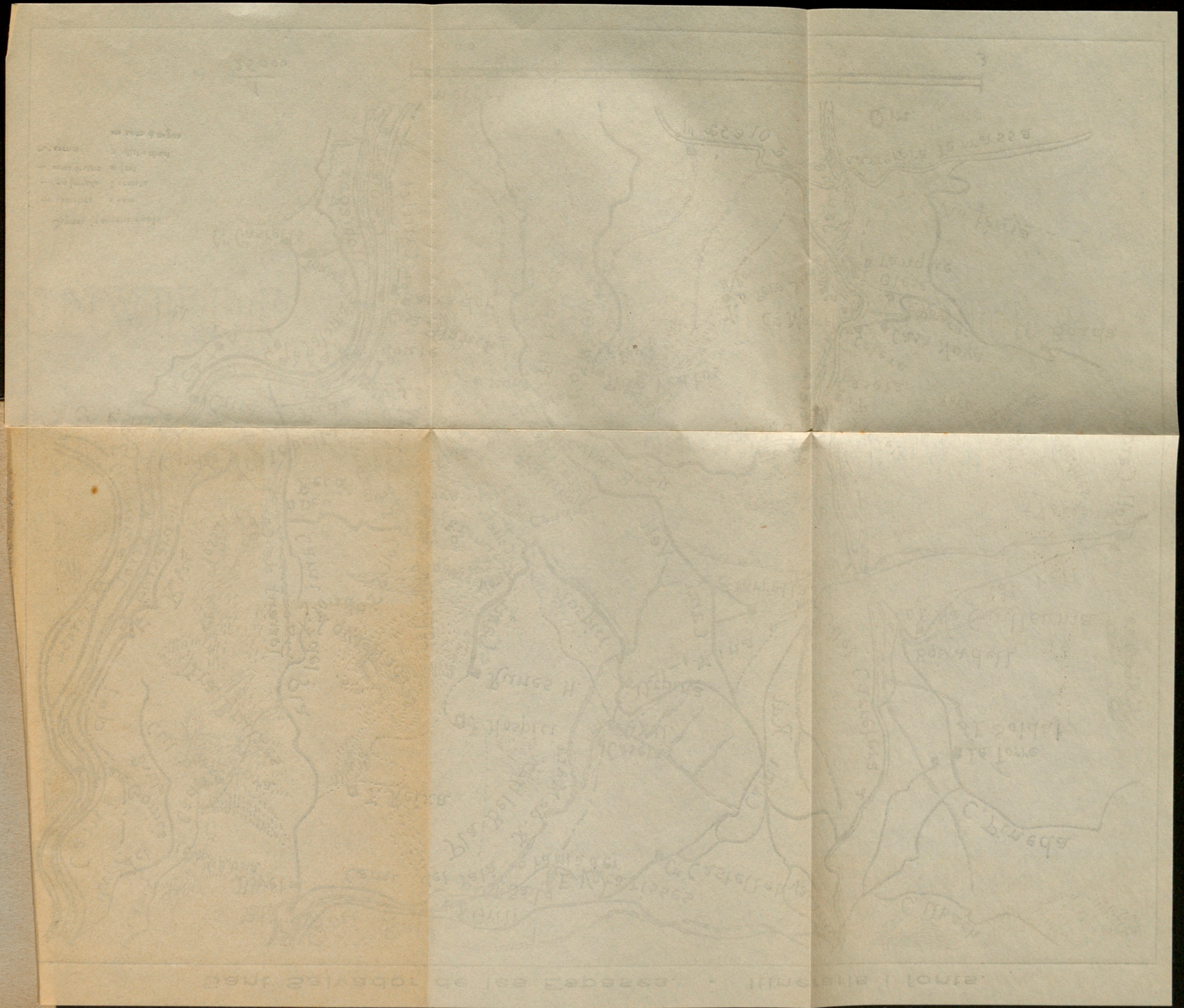

INSTITUTO AMATLLER
DE ARTE HISPÁNICO
N.º Registro: 1288
Signatura: Mss. y Grab.
(B) Sant Salv. 4
Sala Barcelona
Armario
Estante

LLOCS DE VENDA

A l'Ermita de Sant Salvador.

Olesa: Llibreria de Jaume Bernades, Dr. Robert.

Esparreguera: En Fidel Canals, Plaça Santa Eulàlia, 17.

Vacarisses: Estanc de câla Quima.

Terrassa: Centres Excursionistes.

Casa Castañé, Plaça de Mn. Cinto, 8.

Cân Pere Font, Carrer del Vall, 15.

En Sixto Carreras, Plaça de Clavé, 64 (costat Sant Roc).

En Josep Vila, Major de Sant Pere, 5 (davant de les Esglésies).